

Ю. А. Пономаренко

**ШТРАФ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РЕФОРМИ 2011 р.)**

Науковий нарис

Харків
«Право»
2012

ББК 67.9(4УКР)308
П56

*Рекомендовано до друку рішенням кафедри кримінального права
Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 7 від 27 березня 2012 р.)*

А в т о р:

Ю. А. Пономаренко – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Н а у к о в и й р е д а к т о р:

Ю. В. Баулін – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заступник Голови Конституційного Суду України

Р е ц е н з е н т:

В. І. Тютюгін – кандидат юридичних наук, професор кафедри кримінального права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Пономаренко Ю. А.

П56 Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю. А. Пономаренко ; [наук. ред. Ю. В. Баулін]. – Х. : Право, 2012. – 80 с.

ISBN 978-966-458-363-0

У роботі досліджуються властивості штрафу як основного і як додаткового виду покарання за кримінальним законодавством України з урахуванням змін, внесених Законом від 15.11.2011 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності».

Для наукових співробітників і викладачів, студентів і аспірантів вищих юридичних навчальних закладів, суддів та працівників правоохоронних органів.

ББК 67.9(4УКР)308

ISBN 978-966-458-363-0

© Пономаренко Ю. А., 2012
© «Право», 2012

З М І С Т

Вступ	4
Розділ 1.	
Штраф як основний вид покарання	7
Розділ 2.	
Штраф як додатковий вид покарання	63
Висновки	74
Список цитованих джерел	75

Вступ

Правове життя України початку ХХІ століття ознаменувалося новими кодифікаціями усіх основних галузей законодавства. У законодавстві кримінальному це втілювалося в прийнятті 5 квітня 2001 р. нині чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), який прийшов на зміну КК 1960 р., що був чинним понад сорок років. Втім, проведенням останньої кодифікації реформування кримінального законодавства не завершилося і протягом десятиліття, що пройшло після неї, в ньому з усією яскравістю проявилася протиборство двох тенденцій розвитку. З одного боку, кримінальний закон, як, зрештою, і будь-який інший закон, прагне до стабільності. З іншого – постала потреба у його динамічності, мінливості, пристосуванні до змінюваних потреб суспільного життя. Як писав ще О. Ф. Кістяківський, кримінальний закон змінюється тоді, «коли змінюються фактори, які його породжують»¹. Щоправда, в окремих випадках динамічні зміни кримінального закону не те, щоб мали підґрунтя у змінюваних потребах життя суспільства, а викликалися скоріше кон'юнктурними міркуваннями, намаганнями засобами кримінального права вирішити як політичні, так і економічні, соціальні, а інколи, навіть, історичні й світоглядні питання.

Особливе місце в довгому переліку законів, якими за останнє десятиліття вносилися зміни до КК, посів Закон України від 15 листопада 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності»² (далі – Закон від 15.11.2011). Його прийняття стало чи не найбільш істотним реформуванням КК за увесь час його чинності. Сам лише факт одночасного виключення із Особливої частини Кодексу 16 статей не мав прецедентів за останні 20 років. Востаннє така обширна декриміналізація була здійснена при

¹ *Кістяковскій А.Ф.* Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. – К.: Издание Книгопродавца-Издателя Ф.А. Югансона, 1891. – С. 178.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 98. – Ст. 3570.

прийнятті закону України від 7 липня 1992 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення»¹, яким було скасовано злочинність одразу 18 діань і теж переважно у сфері господарської діяльності. Але ж тоді саме в Україні відбувалися зміни як суспільно-політичної, так і економічної систем і тим законом з КК 1960 р. були виключені статті, що передбачали відповідальність за діяння, які перестали бути суспільно небезпечними в нових умовах. Зокрема, то були приписки та інші перекручення звітності про виконання планів, заняття приватнопідприємницькою діяльністю, комерційне посередництво, незаконна переуступка жилого приміщення та стягання квартирної плати понад установлений розмір, незаконний відпуск бензину або інших паливно-мастильних матеріалів тощо. Якщо ж у 2011 році законодавець одночасно скасовує 16 статей Особливої частини КК то це може свідчити або про те, що у 2001 р. при прийнятті Кодексу була допущена серйозна помилка, або про те, що за останнє десятиріччя в Україні кардинальним чином змінилися ті соціальні фактори, які породжують закон.

Значного реформування в результаті набрання чинності Законом від 15.11.2011 зазнали й положення про штраф як вид покарання. Це реформування проявилось в багатьох моментах. Перш за все, цей вид покарання тепер позиціонується законодавцем як один із головних засобів протидії злочинності. Про його підвищену значимість свідчить вже той факт, що наявність штрафу в санкціях статей Особливої частини стала одним із критеріїв класифікації злочинів за ступенем тяжкості. Крім того, хоча місце цього виду покарання в системі покарань й лишилося незмінним, але його співвідношення з іншими елементами цієї системи переглянуті в бік посилення суворості даного виду покарання. Далі, в результаті реформи були суттєво змінені розміри штрафу, причому як ті, що визначаються у Загальній частині КК, так і ті, що встановлюються в санкціях статей Особливої частини. Нарешті, суттєві новели з'явилися в правилах призначення

¹ Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.07.1992 № 2547-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 39. – Ст. 570.

штрафу, використання його при заміні покарань, звільненні від нього тощо.

Такі зміни призвели до того, що мої міркування щодо штрафу як виду покарання, викладені 2009 р. у книзі «Виды наказаний по уголовному праву Украины»¹ багато в чому перестали відповідати чинному законодавству. Сказане й обумовило появу цього дослідження, в якому на основі базових положень, покладених в основу згаданої книги, розглянуті властивості штрафу як основного і додаткового покарання за нині чинним законодавством. Структура цього дослідження, в основному, повторює використовуваний у роботі 2009 р. алгоритм характеристики кожного окремого виду покарання, хоча й має певні уточнення та доповнення.

Автор висловлює щирю вдячність своєму вчителю професору Ю. В. Бауліну за наукове редагування рукопису, професорові В. І. Тютюгіну за його доброзичливе рецензування, що дозволило значно поліпшити якість цього нарису.

Робота написана на основі законодавства, наукової літератури та судової практики за станом на 1 квітня 2012 р.

¹ Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. – Х.: ФИНН, 2009. – 344 с.

Розділ 1

Штраф як основний вид покарання

§ 1. Поняття і зміст штрафу. Цей вид покарання є одним з декількох, поняття якого визначене безпосередньо в законі. Відповідно до ч. 1 ст. 53 КК «штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу...». Українські криміналісти у переважній своїй більшості схвально ставляться до такого визначення і використовують його в своїх дослідженнях. Лише В. О. Попрас, намагаючись пов'язати законодавче визначення штрафу із загальним поняттям покарання (ч. 1 ст. 50 КК), дає розширене визначення даного виду покарання, як «заходу примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні її права власності на певну суму грошових коштів»¹. Видається, що подібне уточнення не позбавлене підстав, однак, воно може мати хіба що доктринальне значення. Нинішнє законодавче поняття штрафу цілком відповідає потребам практики законотворення та правозастосування, а тому може бути збережене й на майбутнє. До речі, й сам В. О. Попрас, очевидно, займає таку ж позицію, оскільки в запропонованій ним новій редакції ст. 53 КК він визначає штраф вже без використання загальних ознак поняття покарання, а тільки як грошове стягнення із засудженого на користь держави в розмірі, визначеному судом².

Зміст правообмежень кожного окремого виду покарання є такою його властивістю, яка, з одного боку, дозволяє більш повно розкрити сутність даного виду покарання, а з іншого – відрізнити цей вид покарання від інших. При цьому практично усі види покарань, що передбачені чинним кримінальним законодавством України, пов'язані

¹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 33.

² Там само. – С. 199.

з певним комплексом правообмежень для особи, якій вони призначаються. Разом із тим, у кожного з них є певне головне правообмеження, що й визначає його сутність як самостійного виду покарання. Для штрафу таким головним правообмеженням є *обмеження права власності особи, яка вчинила злочин, на певну суму грошей, що законно їй належать*.

Конституція України, встановлюючи в ч. 4 ст. 41 заборону на *проти-правне* позбавлення права власності тим самим допускає можливість його *правомірного* обмеження, зокрема й при застосуванні покарання у виді штрафу. Зрозуміло, що обмеження права власності при застосуванні штрафу часто пов'язане з обмеженням засудженого і в деяких інших правах: від права на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції) до права на заняття підприємницькою діяльністю (ст. 42 Конституції), права на освіту (ст. 53 Конституції) та деяких інших прав, реалізація яких виявиться вельми ускладненою, а то й зовсім неможливою без тієї суми грошей, яку засуджений сплатив державі в якості штрафу. Однак такі правообмеження є похідними і, до того ж, необов'язково можуть мати місце у разі застосування штрафу. Основним же і неминучим правообмеженням цього виду покарання є саме обмеження права власності, причому не на будь-які об'єкти такого права, а лише на такий специфічний його об'єкт, як гроші (ст. 177, 179, 192 ЦК України).

Таким чином, штраф становить собою певну грошову суму, що стягується з особи, яка вчинила злочин, в доход державного бюджету. В цьому сутність штрафу та його відмінність від інших видів покарання. Всі інші ознаки, які можуть привноситися в його поняття (як у легальному, так і в доктринальному визначенні), мало додають до його розуміння, оскільки або повторюють загальні ознаки поняття покарання (наприклад: встановлення в КК, призначення судом тощо), або вказують на властивості, що рівною мірою притаманні будь-якому основному покаранню. Зокрема, кожне з них, за загальним правилом, призначається лише у випадках і в межах, встановлених в санкції статті Особливої частини КК.

Іноді в порядку *de lege ferenda* пропонується змінити сутнісну ознаку штрафу та законодавчо встановити необхідність відрахування певної частини штрафу не в доход державного бюджету, а на користь потерпілого. Так, О. Ф. Бантишев вважає, що потерпілому повинно

належати принаймні 30 % від суми сплаченого винним штрафом¹; М. І. Коржанський висловлювався за розподіл суми штрафу в іншій пропорції: 65% – на користь потерпілого від злочину і 35% – в доход державного бюджету²; В. М. Пуйко взагалі пропонує розділити штраф на два окремих види покарання – на користь держави і на користь потерпілого (у кратному розмірі)³. З такими пропозиціями, однак, погодитися не можна, оскільки кримінальна відповідальність, як відповідальність публічно-правова, є відповідальністю винного перед державою, а не перед потерпілим. Потерпілий не є суб'єктом матеріально-правових кримінальних правовідносин⁴, а тому не може мати будь-яких прав чи обов'язків стосовно покарання, що призначається винному. Сказане, звісно, не означає, що потерпілому не повинна відшкодуватися шкода, заподіяна вчиненням злочину. Проте таке відшкодування здійснюється у рамках цивільно-правових відносин, у зв'язку із чим й регулюється цивільним законодавством (див., зокрема, статті 1177, 1206, 1207 та ін. ЦК України).

Правда, і держава, з мого погляду, не повинна мати матеріальної зацікавленості від кримінальних покарань. Тому більш справедливим було б стягнення штрафів на користь спеціально заснованого фонду, кошти якого потім направлялися б на відшкодування шкоди заподіяної злочинцем, в тих випадках, коли таку шкоду зобов'язана відшкодувати держава (ст. 1177 ЦК). Видається, що *de lege ferenda* слід встановити саме таке спрямування стягнутих сум штрафу.

За чинним же кримінальним законодавством *штраф* – це покарання, що полягає в обмеженні права власності особи, яка вчинила злочин, шляхом застосування судом грошового стягнення на користь державного бюджету України.

¹ Бантшиєв О. Ф. Удосконалення чинного кримінального законодавства // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України: Тези доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2007 р.) / Ред. кол.: Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, О. М. Костенко та ін. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 50.

² Коржанський М. Й. Уголовний Закон України (наукова модель). – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – С. 40.

³ Пуйко В. М. Застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань як напрям гуманізації кримінальної політики в Україні // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 153.

⁴ Див.: Наден О. Структура кримінального правовідношення // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 125-128.

§ 2. Розмір штрафу. Сучасне кримінальне законодавство України за прикладом кримінальних законів багатьох європейських держав¹, відмовилося від обчислення розмірів штрафу в твердих грошових сумах і визначає його в специфічних умовних одиницях – неоподатковуваних мінімумах доходів громадян (далі – н.м.д.г.). Періодично українськими вченими висловлюються пропозиції про перехід на обчислення штрафу в інших одиницях, а саме: безпосередньо у національній валюті², в національній валюті або в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період від одного місяця до п'яти років³, в національній валюті або в умовній (фінансовій) розрахунковій одиниці⁴, в денних ставках⁵, в спеціально передбачених у КК розрахункових одиницях⁶ тощо. Однак, законодавець поки до них не прислухається.

Розмір доходу, що не підлягає оподаткуванню, вперше у вітчизняному законодавстві був визначений п. «и» ч. 1 ст. 3 Закону Української РСР «Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства»⁷ на рівні 185 карбованців. Далі він неодноразово підвищувався постановами і декретами

¹ Див., наприклад: *Хавронюк М. І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 315-318 та ін.

² *Попрас В. О.* Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 52.

³ *Демидова Л. М., Дорош Л. В.* Щодо проблем визначення розміру шкоди, заподіяної злочиним, та розміру штрафу // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць. Випуск 14 / Ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х.: Кроссероуд, 2007. – С. 53-54.

⁴ *Берзін П. С.* Грошові обчислення у кримінальному праві України: сучасний стан, проблеми, пропозиції. – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. – С. 35-37.

⁵ *Хавронюк М. І.* Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 583-585.

⁶ *Навроцький В. О.* Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та очікування // Кримінальний кодекс України 2001 р.: Проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 7-8 квітня 2006 р. Частина 1 / Ред. кол.: Оргинський В. Л. та ін. – Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 8.

⁷ Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства: Закон Української РСР від 05.07.1991 № 1306-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 43. – Ст. 568.

Кабінету Міністрів України, указами Президента України, поки нарешті в 1995 році н.м.д.г. не був встановлений у сумі 1700000 карбованців¹. Після проведення грошової реформи² вказана сума склала 17 грн.

Законом України «Про податок з доходів фізичних осіб»³ до системи законодавства було введено категорію «податкової соціальної пільги» і при цьому в п. 22.5 ст. 22 згаданого Закону було встановлено, що у випадках, «якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум, то для цілей їх застосування використовується сума у розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги». Остання ж визначається щорічно як певний відсоток від мінімальної заробітної плати станом на перше січня відповідного року і, відповідно, з року в рік зростає⁴.

Такий дуалізм розміру н.м.д.г. для потреб кримінального права зберіг і Податковий кодекс України⁵, який прийшов на зміну згаданому Законові. Відповідно до п. 5 підрозд. 1 розд. XX названого Кодексу «якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги...».

Таким чином, від дня набрання чинності Законом «Про податок з доходів фізичних осіб» (1 січня 2004 року) й до сьогоднішнього дня поняття «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», що вживається

¹ Див.: Про внесення змін до Указу Президента України від 13 вересня 1994 року № 519: Указ Президента України від 21.11.1995 № 1082/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – 23 листопада. – № 175-176.

² Див.: Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96 // Голос України. – 1996. – 28 серпня. – № 159.

³ Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 № 889-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1361.

⁴ Див.: *Киричко В. М.* Практичний посібник з кримінального права України. – Х.: ФІНН, 2010. – С. 700, 701.

⁵ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – Ст. 3248.

у тексті КК, має два значення. У першому значенні (у випадках, що стосуються кваліфікації злочину, а саме: визначення вартості предмета злочину, суми заподіяної злочином шкоди або розміру незаконного доходу від злочину etc) він прирівнюється до податкової соціальної пільги. У другому ж значенні (а саме – при обчисленні розміру штрафу) він складає 17 грн.

Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК розмір штрафу визначається «в межах від тридцяти до п'ятдесяти тисяч» н.м.д.г., якщо в статтях Особливої частини не передбачений вищий розмір штрафу. Передусім звертає на себе увагу недосконалість законодавчої техніки в цитованому приписі. Слова «від тридцяти до п'ятдесяти тисяч» дають формальні підстави тлумачити їх як «від тридцяти тисяч до п'ятдесяти тисяч». І тільки той факт, що в санкціях більшості статей Особливої частини КК штраф встановлено в розмірі до тридцяти тисяч н.м.д.г., дає підстави для висновку, що в ч. 2 ст. 53 КК маються на увазі граничні розміри штрафу від тридцяти н.м.д.г. до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г. Враховуючи, що один н.м.д.г. у даному випадку дорівнює 17 грн., мінімальний розмір штрафу за кримінальним законодавством України складає 510 грн., максимальний (за загальним правилом) – 850000 грн.

Разом з тим, штраф є одним із видів покарань, розмір якого визначається у статті Загальної частини КК з допущенням можливості його перевищення в статтях Особливої частини. Це рішення критикувалося ще до реформи штрафу, і пропонувалося встановити у Загальній частині такий максимальний розмір штрафу, який не передбачав би можливості виходу за нього в статтях Особливої частини¹. Пізніше цю ідею підтримав В. О. Попрас². Тим не менше, можливість перевищення максимального розміру штрафу у санкціях окремих статей Особливої частини КК була збережена й після проведення реформи.

¹ Див.: *Пономаренко Ю. А.* Положення Загальної частини Кримінального кодексу України, що регулюють діяльність законодавця // Нове законодавство України та питання його застосування: Тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 груд. 2003 р.) / За ред. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 117-119.

² *Попрас В. О.* Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 9.

До реформи, поки максимальний передбачений ст. 53 КК розмір штрафу складав 1000 н.м.д.г., законодавець неодноразово перевищував цей максимум в статтях Особливої частини КК (наприклад, за станом на 1 травня 2009 року в Кодексі містилося 23 такі санкції¹). Після проведення реформи нового встановленого в ст. 53 КК максимуму в 50000 н.м.д.г. поки що достатньо для конструювання санкцій статей Особливої частини і в жодній з них цей максимум не перевищено. Але можливість для його перевищення у майбутньому закладена.

Крім можливості необмеженого *перевищення законодавцем* максимального розміру штрафу при конструюванні санкцій статей Особливої частини КК, реформоване законодавство допускає й можливість *призначення судом* штрафу «незалежно від граничного розміру..., передбаченого санкцією статті» Особливої частини КК. Зміст і правові наслідки цього правила будуть розглянуті нижче, у підрозділі, присвяченому особливостям призначення штрафу.

§ 3. Коло осіб, до яких застосовується штраф. За одностайним визнанням українських криміналістів штраф є загальним (універсальним) видом покарання, тобто покаранням, «застосування якого не обмежене в законі ні колом суб'єктів, ні характером вчиненого злочину»². Принципово погоджуючись із таким твердженням, слід, однак, згадати про ч. 1 ст. 99 КК, згідно якої до неповнолітніх штраф застосовується лише в тих випадках, коли вони мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Таким чином, загальне коло суб'єктів, до яких може бути застосований штраф, має один виняток – з нього виведені неповнолітні, які не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення. Цілком очевидно, що коло таких осіб є достатньо широким і його обсяг буде розглянуто нижче у параграфі, присвяченому особливостям призначення штрафу неповнолітнім.

§ 4. Особливості встановлення штрафу в санкціях законом безпосередньо не визначені. Іноді науковці вважають, що це покаран-

¹ Див.: Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины. – Х.: ФИНН, 2009. – С. 55.

² Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. четверте, доповн. – Х.: Одиссей, 2008. – С. 194.

ня має встановлюватися виключно або переважно за корисливі злочини, оскільки саме за такі злочини доцільно призначати майнові покарання¹. Однак слушним видається судження про те, що штраф як основне покарання «цілком обґрунтовано і доцільно встановлюється законодавцем не тільки за корисливі, але й за інші категорії злочинів – як умисні, так і необережні, коли цілі покарання можуть бути досягнуті без використання більш суворих видів покарання»². Саме остання точка зору й знаходить своє відображення у чинному КК, в якому штраф передбачається за різноманітні види злочинів. Дані про частоту його використання у санкціях наведені у таблиці 1.

Наведені дані свідчать про те, що штраф є одним з найбільш часто вживаних у санкціях видів покарання, особливо коли йдеться про злочини невеликої та середньої тяжкості. Використання його в таких санкціях, в цілому, є обґрунтованим і підтримується кримінально-правовою наукою. Разом з тим, використання штрафу як основного покарання в санкціях за злочини, які визнаються тяжкими або особливо тяжкими, не є настільки однозначним. Варто згадати, що до реформи 2011 р. штраф передбачався тільки в трьох санкціях за тяжкі злочини, що вже тоді викликало цілком обґрунтовану критику³. При проведенні реформи законодавець вважав за можливе пов'язати класифікацію злочинів з наявністю і розміром передбаченого в санкції штрафу. З урахуванням цього в Кодексі не тільки збільшилася кількість тяжких злочинів, в санкціях за які передбачений штраф, а й з'явилися досі нечувані *особливо тяжкі злочини, санкції за які передбачають в якості безальтернативного основного покарання формально найм'якший його вид (!!!)*. З мого погляду, таке рішення є однією з найбільш грубих помилок цієї реформи, яка підлягає негайному виправленню. Проте питання класифікації злочинів виходять за межі предмета цієї роботи, у зв'язку з чим проблеми використання штрафу в ст. 12 КК у ній не досліджуються.

¹ Див., наприклад: Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. – К.: Атіка, 2004. – С. 162, 163.

² Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 87.

³ Див.: Там само. – С. 73-80.

Таблиця 1

Розділ Особливої частини КК	Кількість санкцій у розділі	З них передбачають штраф		У тому числі за категоріями тяжкості				У тому числі за видами санкцій	
		Абсолютна кількість	% від загальної кількості санкцій	Невеликої тяжкості	Середньої тяжкості	Тяжкі	Особливо тяжкі	Безальтернативні	Альтернативні
I	10	0							
II	62	12	19,35	11	1	0	0	0	12
III	17	0							
IV	13	1	7,69	1	0	0	0	0	1
V	73	52	71,23	28	21	3	0	2	50
VI	45	15	33,33	9	6	0	0	0	15
VII	62	50	80,64	21	21	5	3	45	5
VIII	40	23	57,50	15	8	0	0	0	23
IX	54	12	22,22	4	8	0	0	0	12
X	10	3	30,00	3	0	0	0	0	3
XI	39	15	38,46	9	6	0	0	0	15
XII	38	14	36,84	11	3	0	0	0	14
XIII	59	17	28,81	9	8	0	0	0	17
XIV	16	4	25,00	2	2	0	0	0	4
XV	48	23	47,92	17	6	0	0	0	23
XVI	12	6	50,00	5	1	0	0	0	6
XVII	42	24	57,14	11	8	5	0	15	9
XVIII	59	15	25,42	11	4	0	0	0	15
XIX	78	5	6,41	1	4	0	0	0	5
XX	19	1	5,26	1	0	0	0	0	1
УСЬОГО	796	292	36,68	169	107	13	3	62	230

Значно зросла в результаті цієї реформи, а також в результаті реформування розділу XVII Особливої частини¹ й кількість санкцій, в яких штраф передбачений як безальтернативне основне покарання.

¹ Див.: Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 1765.

Якщо ще рік тому таких санкцій було всього три, то нині їх вже 62. Враховуючи, що призначення цього виду покарання повинно узгоджуватися з матеріальним станом засудженого (див. нижче), цілком можливим є те, що в окремих випадках суд не матиме підстав для призначення штрафу за такими санкціями і, відповідно, буде не в змозі призначити жодне покарання.

У решті санкцій штраф встановлений в альтернативі з іншими основними покараннями, і, оскільки той вважається найменш суворим видом покарання, він завжди встановлюється в альтернативних санкціях на першому місці. Поєднується він в альтернативних санкції з усіма іншими видами основних покарань, крім (поки що) довічного позбавлення волі. Втім, з урахуванням закладених реформою 2011 р. тенденцій, поява альтернативних санкцій зі штрафом та довічним позбавленням волі вже не викличе особливого подиву юридичної громадськості.

Що стосується розмірів штрафу, встановленого в санкціях, то необхідно звернути увагу на значну варіативність його меж. Зокрема, в чинному КК штраф встановлюється у таких розмірах:

- 1) від 30 до 50 н.м.д.г. – 51 санкція;
- 2) від 30 до 70 н.м.д.г. – 7 санкцій;
- 3) від 30 до 100 н.м.д.г. – 16 санкцій;
- 4) від 30 до 150 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 5) від 30 до 200 н.м.д.г. – 9 санкцій;
- 6) від 30 до 250 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 7) від 30 до 300 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 8) від 30 до 600 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 9) від 30 до 1000 н.м.д.г. – 3 санкції;
- 10) від 50 до 80 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 11) від 50 до 100 н.м.д.г. – 20 санкцій;
- 12) від 50 до 120 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 13) від 50 до 150 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 14) від 50 до 200 н.м.д.г. – 6 санкцій;
- 15) від 50 до 250 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 16) від 50 до 300 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 17) від 70 до 85 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 18) від 70 до 120 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 19) від 75 до 100 н.м.д.г. – 1 санкція;

- 20) від 100 до 150 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 21) від 100 до 200 н.м.д.г. – 17 санкцій;
- 22) від 100 до 250 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 23) від 100 до 300 н.м.д.г. – 12 санкцій;
- 24) від 100 до 400 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 25) від 100 до 500 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 26) від 100 до 1000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 27) від 150 до 250 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 28) від 200 до 300 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 29) від 200 до 400 н.м.д.г. – 4 санкції;
- 30) від 200 до 500 н.м.д.г. – 9 санкцій;
- 31) від 200 до 1000 н.м.д.г. – 4 санкції;
- 32) від 250 до 500 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 33) від 250 до 750 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 34) від 300 до 500 н.м.д.г. – 8 санкцій;
- 35) від 300 до 600 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 36) від 300 до 700 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 37) від 300 до 800 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 38) від 400 до 700 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 39) від 500 до 750 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 40) від 500 до 1000 н.м.д.г. – 17 санкцій;
- 41) від 500 до 1500 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 42) від 500 до 2000 н.м.д.г. – 3 санкції;
- 43) від 600 до 1000 н.м.д.г. – 4 санкції;
- 44) від 700 до 1000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 45) від 750 до 1000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 46) від 750 до 1500 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 47) від 750 до 2000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 48) від 1000 до 1200 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 49) від 1000 до 1500 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 50) від 1000 до 2000 н.м.д.г. – 10 санкцій;
- 51) від 1000 до 3000 н.м.д.г. – 4 санкції;
- 52) від 1500 до 2000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 53) від 1500 до 3000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 54) від 2000 до 3000 н.м.д.г. – 5 санкцій;

- 55) від 3000 до 5000 н.м.д.г. – 11 санкцій;
- 56) від 3000 до 8000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 57) від 3000 до 10000 н.м.д.г. – 6 санкцій;
- 58) від 5000 до 8000 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 59) від 5000 до 10000 н.м.д.г. – 5 санкцій;
- 60) від 8000 до 10000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 61) від 10000 до 15000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 62) від 10000 до 20000 н.м.д.г. – 3 санкції;
- 63) від 10000 до 25000 н.м.д.г. – 2 санкції;
- 64) від 10000 до 40000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 65) від 12000 до 18000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 66) від 15000 до 25000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 67) від 25000 до 35000 н.м.д.г. – 1 санкція;
- 68) від 40000 до 50000 н.м.д.г. – 1 санкція.

Наведені дані дають підстави для деяких висновків.

Перш за все, варто відзначити, що істотна частина варіантів меж штрафу (35 із 68 можливих) є унікальними, тобто зустрічаються лише в якійсь одній санкції. Ще 13 варіантів зустрічаються не більше, ніж у 2-3 санкціях. Оцінюючи подібний стан речей, що мав місце й три роки назад, В. О. Попрас дійшов до цілком обґрунтованого висновку про те, що «законодавцеві не вдалося виробити певного стандартного мірила для визначення розміру штрафу в санкціях і щоразу при побудові окремої санкції розмір штрафу в ній визначався, вочевидь, довільно, без урахування тих розмірів штрафу, що використовуються в інших санкціях»¹.

Крім того, необхідно констатувати, що в чинному КК одночасно вживаються як санкції з мінімальним розміром штрафу (від 30 до 50 н.м.д.г.), які, до речі, залишаються найпоширенішими, так і санкції, в яких штраф є у тисячу разів вищим.

Далі, слід звернути увагу на те, що в окремих санкціях є значний розрив між мінімальним і максимальним розмірами штрафу. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 183 і ч. 2 ст. 184 КК встановлено штраф у розмірі від 30 до 1000 н.м.д.г., тобто максимум покарання більше, ніж у 33 рази перевищує його мінімум. Якщо покарання є законодавчим ви-

¹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 88.

разом рівня суспільної небезпечності злочину, то напрошується висновок про те, що зазначеними статтями охоплюються діяння, одне з яких у тридцять три рази менш небезпечне за інше. В ч. 1 ст. 203² КК максимум штрафу (40000 н.м.д.г.) всього лише в чотири рази перевищує мінімум (10000 н.м.д.г.), але ж у грошовому виразі різниця між ними становить 510000 грн. Видається, що законодавцю варто було б встановлювати штраф в більш вузьких рамках.

Нарешті, необхідно взяти до уваги, що в двох розділах Особливої частини КК, а саме в розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності» та розділі XXVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг» міститься 37 санкцій (ч.ч. 1 і 2 ст. 203¹; ч.ч. 1 і 2 ст. 203²; ч. 2 ст. 204; ч. 2 ст. 205; ч.ч. 2 і 3 ст. 206; ч. 2 ст. 209¹; ч. 3 ст. 212; ч. 3 ст. 212¹; ч. 2 ст. 216; ч. 2 ст. 222; ч.ч. 1 і 2 ст. 222¹; ст. 223²; ч.ч. 2 і 3 ст. 224; ч.ч. 2 і 3 ст. 229; ч. 1 ст. 231, ч.ч. 2, 3 і 4 ст. 232¹; ч.ч. 1 і 2 ст. 233; ч. 2 ст. 364¹; ч.ч. 1 і 2 ст. 365¹; ч.ч. 2 і 3 ст. 365²; ч.ч. 2, 3 і 4 ст. 368³; ч.ч. 2, 3 і 4 ст. 368⁴ КК), в яких штраф передбачений у сумі понад 3000 н.м.д.г. Для таких випадків закон встановлює спеціальні правила призначення штрафу, про які мова піде нижче.

Деякі українські криміналісти звертають увагу на те, що в окремих статтях Особливої частини КК штраф встановлено в розмірі, значно меншому, ніж розмір заподіяної відповідним злочином матеріальної шкоди, у зв'язку з чим вважають, що такі розміри штрафу не можуть зробити вчинення злочину «економічно не вигідним»¹. Однак погоди-

¹ Див., наприклад: *Гуторова Н. О.* Кримінально-правова охорона податкових відносин // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24-25 травня 2005 р.) / Відп. за випуск: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 534-535; *Коржанський М. Й., Щупаківський Р. В.* Санкції у кримінальному законі України // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2004. – № 1 (14). – С. 261; *Усамий Г. О.* Ефективність кримінально-правової протидії податковій злочинності у сфері електронної торгівлі // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України: Тези доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2007 р.) / Ред. кол.: С. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, О. М. Костенко та ін. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 175-176; *Шпавалова О. А.* Штраф як вид покарання за злочини у сфері господарської діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Вип. 11. – Х.: Кросс-сруд, 2006. – С. 59-60.

тися з такими судженнями не уявляється за можливе. Штраф не є ні відкупом за вчинення злочину, ні податком на незаконно придбане майно. Він сплачується не із злочинних, а із законних доходів (заощаджень) винного, тим самим поражаючи його право власності (ч. 1 ст. 50 КК). Майно ж, здобуте злочинним шляхом, підлягає або поверненню потерпілому, або оберненню в дохід держави (пункти 4 та 5 ст. 81 КПК). Так само має бути повністю відшкодована й матеріальна шкода, заподіяна злочином (ч. 1 ст. 1166 ЦК). Виходячи з цього, не вбачається суттєвої проблеми в тому, що в санкції може бути встановлено розмір штрафу менший, ніж розмір шкоди, заподіяної злочином, описаним в гіпотезі цієї ж статті, бо в сукупності з розміром відшкодувань він у будь-якому випадку перевищуватиме розмір завданої шкоди чи отриманого від вчинення злочину доходу.

§ 5. Особливості призначення штрафу як основного виду покарання стосуються як застосування до нього загальних засад призначення покарання, так і спеціальних правил його призначення в окремих випадках.

Зокрема, закон встановлює такі *винятки та доповнення до загальних засад призначення покарання*, коли вони застосовуються для призначення штрафу:

1) як виняток із загальної засади *призначення покарання у межах санкції статті Особливої частини Кодексу* (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК) допускається можливість призначення штрафу в розмірі, більшому за максимум санкції, та максимум для цього виду покарання, встановлений у ст. 53 КК. Відповідно до другого речення ч. 2 ст. 53 КК «За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу».

Підстава застосування цього правила складається з чотирьох елементів, взятих у єдності, зокрема:

а) має бути вчинений злочин, в санкції за який передбачене основне покарання у виді штрафу в сумі понад три тисячі н.м.д.г. При чому

це можуть бути як безальтернативні санкції, які передбачають виключно штраф як основне покарання, так і альтернативні, в яких передбачені й інші основні види покарань. Якщо ж санкцією статті штраф як основне покарання не передбачений, то підстави для застосування аналізованого припису відсутні навіть при призначенні штрафу як більш м'якого виду покарання відповідно до статті 69 КК. Так само цей припис не може бути застосований у випадках вчинення злочину, за який штраф передбачений не в якості основного, а як додаткове покарання;

б) в результаті вчинення цього злочину має бути заподіяна майнова шкода або особа має отримати внаслідок його вчинення незаконний дохід. Під майновою шкодою в літературі пропонується розуміти заподіяні діями збитки суспільним відносинам майнового характеру, які охороняються кримінальним законом¹. Обсяг таких збитків та їх вартість у грошовому вираженні обчислюється порізно, залежно від особливостей об'єкта та об'єктивної сторони окремих злочинів: в одних складах злочинів майнова шкода полягає виключно у прямих збитках, в інших – це прямі збитки й упущена вигода, в третіх – сума ненадходження коштів чи майна, які належить передати певному суб'єктові². Отриманим внаслідок вчинення злочину незаконним доходом є гроші та інше майно, одержані особою в результаті вчинення злочину (наприклад: предмет хабара, вартість викраденого майна, сума винагороди за вчинення злочину на замовлення тощо). Думається, що цей елемент підстави має бути встановлений як у тих випадках, коли заподіяння майнової шкоди або отримання незаконного доходу є ознакою об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом (наприклад, ст. 203¹, 212 КК та ін.), так і тоді, коли вони знаходяться за межами формального складу злочину (наприклад, ст. 203², ч. 2 ст. 204 КК та ін.);

в) суд повинен встановити, що особа не підлягає звільненню від кримінальної відповідальності (наприклад, у зв'язку із закінченням

¹ Див.: Демидова Л. М. Майнова шкода як різновид тяжких наслідків злочину // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 87. – С. 97-98.

² Детальніше див.: Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення. – К.: Дакор, 2009. – С. 571-586 та ін.

строків давності (ст. 49 КК) або відповідно до спеціальних підстав, передбачених у статтях Особливої частини (ч. 4 ст. 212)) або звільненню від призначення покарання (ч. 4 ст. 74);

г) суд повинен прийти до переконання, що саме штраф як основне покарання буде необхідним і достатнім для виправлення засудженого та попередження нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК). Якщо ж санкція статті, за якою призначається покарання, є альтернативною (наприклад, ч.ч. 2 і 3 ст. 206 КК) і суд вважає за необхідне обрати більш суворий вид покарання – він не зв'язаний вимогами аналізованого правила ч. 2 ст. 53 КК.

За наявності описаної підстави суд *зобов'язаний* призначити штраф у розмірі не меншому, ніж розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або розмір отриманого внаслідок вчинення злочину незаконного доходу. В окремих випадках розмір заподіяної злочинцем майнової шкоди і отриманого в результаті вчинення злочину незаконного доходу можуть співпадати, в деяких – одна з цих категорій може переважати іншу. За логікою законодавчого рішення, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за жоден із названих показників. Інакше кажучи, слова закону «у розмірі не меншому, ніж...» необхідно розуміти таким чином, що розмір штрафу має бути рівним розміру майнової шкоди, завданої злочинцем, або розміру отриманого внаслідок вчинення злочину незаконного доходу (дивлячись по тому, яка з цих категорій є більшою), або вищим за них. При чому, на скільки вищим – закон не обмежує. Таким чином, теоретично мислимим і практично реальним є призначення штрафу в необмежено високому розмірі. І подібні вироки вже почали з'являтися в судовій практиці, зокрема при засудженні за ч. 3 ст. 212 КК. Так, Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області призначив штраф у сумі 2643828 грн. (або 155519,29 н.м.д.г.)¹, Староміський районний суд м. Вінниці – в сумі 4571730 грн. і 14 коп. (або 268925,20 н.м.д.г.)², Дзер-

¹ Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 02.02.2012 у справі № 0907/1-350/2011, провадження № 1/0907/82/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21329282>

² Вирок Староміського районного суду м. Вінниці від 03.02.2012 у справі № 1-43/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21724579>

жинський районний суд м. Харкова – в сумі 11561900 грн. і 18 коп. (або 680111,77 н.м.д.г.)¹.

Аналізований припис може бути витлумачений як такий, що допускає можливість необмеженого виходу за верхню межу санкції навіть і в тих випадках, коли розмір майнової шкоди, завданої злочином, або розмір отриманого внаслідок вчинення злочину незаконного доходу не перевищують максимального розміру штрафу, передбаченого в санкції. Так, наприклад, якщо в результаті зайняття гральним бізнесом (ч. 1 ст. 203² КК) винний отримав незаконний дохід у сумі 30000 н.м.д.г., суд може призначити покарання у виді штрафу як у сумі від 30000 до 40000 н.м.д.г. (максимум санкції), так і понад вказаний максимум. Зрозуміло, що в таких випадках розмір призначеного штрафу має бути належним чином аргументований у вирокі.

Єдиний виняток із припису про необхідність призначення штрафу в розмірі, не меншому за розмір завданої злочином шкоди або отриманого внаслідок його вчинення доходу, передбачений третім реченням ч. 2 ст. 53 КК, відповідно до якого «Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу». Підстава застосування цього винятку складається з трьох обов'язкових елементів, зокрема:

а) злочин має бути вчинений у співучасті (ст. 26 КК), незалежно від її форми (ст. 28 КК), тому при одноособовому вчиненні злочину цей виняток у жодному разі не може бути застосований;

б) особа, щодо якої застосовується виняток, у вчиненому злочині має бути виконавцем (співвиконавцем), підбурювачем або пособником. Якщо ж вона визнана організатором злочину, вчиненого у співучасті, можливість застосування до неї аналізованого правила виключається;

¹ Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 05.03.2012 у справі № 1-985/11, провадження № 1/2011/264/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21749916>

в) роль конкретного співучасника (виконавця, підбурювача чи пособника) у вчиненні злочину має бути незначною. Це нове для кримінального законодавства України оціночне поняття, правозастосовне тлумачення якого, вочевидь, буде пов'язане не тільки з відомими труднощами, але й з цілком можливими помилками та зловживаннями. Думається, що в доктринальному аспекті під незначною роллю співучасника у вчиненні злочину можна розуміти такий обсяг його діянь, який був мінімально необхідним для спільного вчинення злочину і без якого за певних умов можна було б і обійтися іншим співучасникам.

Встановивши наявність вказаної підстави, суд *вправі*, проте не зобов'язаний, відступити від вимоги про призначення штрафу в розмірі, меншому за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу. В такому разі суд призначає покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті Особливої частини КК.

Інших винятків із правила про призначення штрафу в розмірі, меншому за розмір майнової шкоди або отриманого доходу, незалежно від максимуму санкції закон не знає. Тому навіть за наявності підстав для застосування ст. 69 КК, але відсутності описаних вище підстав застосування третього речення ч. 2 ст. 53 КК, суд не може відступити від цього правила. Але при одночасній наявності підстав для застосування і третього речення ч. 2 ст. 53, і ст. 69 КК допустимим є призначення за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі н.м.д.г., штрафу в сумі, не тільки меншій за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, а й нижче нижньої межі, встановленої санкцією статті Особливої частини КК.

2) у доповнення до загальної засади *призначення покарання з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного* та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК), в першому реченні ч. 2 ст. 53 КК передбачається, що «розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного». В літературі висловлю-

валося судження про необхідність усунення з Кодексу непотрібного дублювання загальних засад призначення покарання¹. Дійсно, суд у кожному випадку, а не тільки призначаючи штраф, повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину. Крім того, суд, призначаючи покарання, у кожному разі має враховувати й особу винного, що передбачає, серед іншого, також і з'ясування її матеріального стану². Таким чином, аналізовані вимоги нічого не додають до третьої загальної засади призначення покарання, і нічого не змінюють в ній. Саме тому їх повтор у ч. 2 ст. 53 КК може бути визнаний зайвим. Але в будь-якому разі вимога про врахування майнового стану винного повинна привести суд до переконання, що засуджений матиме можливість сплатити штраф одноразово або в розстрочку (див. нижче). Якщо ж вивчення майнового стану особи свідчить про неможливість сплати штрафу навіть у розстрочку, суд, за наявності до того підстав, повинен призначити інший передбачений у санкції вид основного покарання, а якщо санкція є безальтернативною або інший вид покарання цій особі теж не може бути призначений – «суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання»³.

Крім того, існують певні особливості також і в застосуванні окремих *спеціальних правил призначення* штрафу як основного виду покарання. Ці особливості є такими:

1) при *призначенні штрафу за незакінчений злочин* (частини 1, 2 і 3 ст. 68 КК) в тих випадках, коли цей вид покарання є єдиним покаранням у безальтернативній санкції або якщо більш суворі покарання з альтернативної санкції не можуть бути призначені кон-

¹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 143.

² Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20 (абз. 3 п. 3)

³ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20 (абз. 7 п. 8)

кретній особі через обмеження, встановлені у статтях Загальної частини КК¹, його розмір не може перевищувати:

а) у разі вчинення готування до злочину – половини максимального розміру, передбаченого санкцією статті Особливої частини (ч. 2 ст. 68 КК);

б) у разі вчинення замаху на злочин – двох третин максимального розміру, передбаченого санкцією статті Особливої частини (ч. 3 ст. 68 КК).

Якщо ж половина або дві третини максимального розміру штрафу, встановленого в санкції статті Особливої частини, є меншими за встановлений цією ж санкцією мінімальний розмір штрафу, то суд при призначенні покарання мінімальним розміром повинен вважати тридцять н.м.д.г., що встановлені в ч. 2 ст. 53 КК. Наприклад, санкцією ч. 2 ст. 203² КК (зайняття гральним бізнесом, вчинене особою, раніше судимою за вчинення цього ж злочину) передбачене безальтернативне основне покарання у виді штрафу в сумі від сорока тисяч до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г. Отже, за вчинення готування до цього злочину суд може призначити штраф у сумі від тридцяти н.м.д.г. до двадцяти п'яти тисяч н.м.д.г., а за вчинення замаху – від тридцяти н.м.д.г. до 33333 н.м.д.г.

2) при *призначенні штрафу співучасникам* злочину суд, окрім вимог ч. 4 ст. 68 КК, повинен також врахувати правило, встановлене третім реченням ч. 3 ст. 53 КК (див. вище);

3) застосування *зміненіх в ході реформи 2011 р. положень ст. 69 КК* може стати підставою:

а) призначення штрафу в сумі, меншій за нижню межу, встановлену в санкції. При цьому, вийшовши за нижню межу санкції, суд не може призначити штраф у будь-якому мініальному розмірі, а зв'язаний такими обмеженнями:

¹ Можливість застосування правил, встановлених ч. 2 і 3 ст. 68 КК до випадків призначення менш суворого виду покарання, передбаченого в санкції, якщо більш суворий не може бути призначений у зв'язку з обмеженнями, встановленими у статтях Загальної частини КК, впливає із правової позиції Пленуму Верховного Суду України, сформульованої ним у абз. 2 п. 6-1 і абз. 2 п. 6-2 Постанови № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (зі змінами, внесеними Постановою № 8 від 12.06.2009).

– якщо максимальний передбачений санкцією розмір штрафу не перевищує трьох тисяч н.м.д.г., суд при застосуванні ст. 69 КК може призначити штраф нижче нижньої межі, але не нижче мінімуму для цього виду покарання, тобто не менше тридцяти н.м.д.г.;

– якщо максимальний передбачений санкцією розмір штрафу перевищує три тисячі н.м.д.г., суд при застосуванні ст. 69 КК може призначити штраф, «розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті». Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ з цього приводу наводить такий приклад: «призначаючи особі покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України, за наявності обставин визначених у ч. 1 ст. 69 КК України, суд може пом'якшити передбачене санкцією частини цієї статті основне покарання у виді штрафу (мінімальна межа якого становить 15 000 н.м.д.г.), призначивши його у розмірі не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, тобто не менше ніж 11 250 н.м.д.г.»¹. З урахуванням цього, розмір штрафу, що може бути призначений, зокрема, за ч. 2 ст. 203² КК у жодному разі не може бути нижчим за тридцять тисяч н.м.д.г. На мій погляд, таке становище навряд чи узгоджується з вимогами закону про призначення покарання з урахуванням особи винного.

Разом з тим, можливість призначення штрафу нижче нижньої межі на підставі ст. 69 КК виключається, якщо застосовується правило, встановлене другим реченням ч. 2 ст. 53 КК, і відсутні підстави для застосування правила, встановленого третім реченням загаданої частини. Сказане обумовлене тим, що положення другого речення ч. 2 ст. 53 КК вимагають призначати штраф, взагалі не беручи до уваги межі санкції, а орієнтуючись тільки на розмір заподіяної злочином шкоди або отриманого внаслідок його вчинення доходу. Відповідно суд не може вийти за нижню межу санкції, бо вона, як і верхня межа, «нейтралізована» приписом ч. 2 ст. 53 КК. З іншого боку, суд не може й призначити покарання «нижче нижньої межі», орієнтуючись на

¹ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 132 – 238/0/4-12 від 02.03.2012 // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html

розмір заподіяної шкоди або отриманого доходу, оскільки вони не є «встановленими в санкції статті Особливої частини», як того вимагає ч. 1 ст. 69 КК.

б) призначення штрафу як більш м'якого виду основного покарання в тих випадках, коли він не передбачений у санкції. В даному випадку він може бути призначений в межах, встановлених ч. 2 ст. 53 КК, тобто від тридцяти н.м.д.г. до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г. Думається, що визначаючи конкретний розмір штрафу, суд повинен орієнтуватися на положення ст. 12 КК і, переходячи до штрафу як більш м'якого виду покарання, призначити його в сумі:

- а) за злочин невеликої тяжкості – в сумі до трьох тисяч н.м.д.г.;
- б) за злочин середньої тяжкості – в сумі до десяти тисяч н.м.д.г.;
- в) за тяжкий злочин – в сумі до двадцяти п'яти тисяч н.м.д.г.;
- г) за особливо тяжкий злочин – в сумі до п'ятдесяти н.м.д.г.

У будь-якому випадку, навіть при застосування ст. 69 КК, штраф не може бути призначений в сумі, меншій за тридцять н.м.д.г. Тому випадки призначення його на підставі згаданої статті в розмірі, наприклад 50 грн.¹, 170 грн.², 500 грн.³, які раніше мали місце в практиці, повинні визнаватися такими, які не відповідають закону;

в) наявність у санкції статті Особливої частини основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі н.м.д.г. виключає можливість застосування ч. 2 ст. 69 КК. У таких випадках навіть за наявності визначених ч. 1 згаданої статті підстав для призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом, «додаткове обов'язкове покарання не може не призначатися судом, тобто обов'язково має бути призначено. Іншими словами, якщо в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за вказані злочини, поряд з основним передбачено і обов'язкове додаткове покарання, суд незалежно від наявності обставин, визначених у ч. 1 ст. 69 КК України, не може застосувати ч.

¹ Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Мальяренка, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 81-82.

² Там само. – С. 90-91

³ Практика судів України з кримінальних справ (2006-2007) / Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; За заг. ред. В. В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 131-132.

2 ст. 69 КК України і зобов'язаний призначати це додаткове покарання»¹;

4) при призначення штрафу за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69¹ КК), у тих випадках, коли він є безальтернативним основним покаранням, його розмір не може перевищувати двох третин максимального розміру штрафу, встановленого у санкції статті Особливої частини КК. У разі, якщо дві третини максимуму санкції є меншими за її мінімум, суд так само, як і при призначенні штрафу за незакінчений злочин, виходить з мінімального розміру в тридцять н.м.д.г.²;

5) деякі особливості існують в призначенні штрафу за сукупністю злочинів або сукупністю вироків. Перш за все, цей вид покарання відповідно до ч. 3 ст. 72 КК складанню з іншими не підлягає³. Тому, якщо

¹ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 132 – 238/0/4-12 від 02.03.2012 // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html

² Неоднозначним є питання про максимальний розмір штрафу, що може бути призначений при наявності умов, передбачених ст. 69¹ КК, за вчинення злочину, в санкції за який передбачений штраф у сумі понад три тисячі н.м.д.г., а так само питання про максимальний розмір штрафу, що може бути призначений за замах на подібний злочин. З одного боку, і ч. 3 ст. 68, і ст. 69¹ КК передбачають імперативне правило про зниження максимального розміру покарання. З іншого, необхідно звернути увагу на те, що це зниження пов'язується з *передбаченим санкцією статті Особливої частини максимальним розміром* покарання. У той же час, у другому реченні ч. 2 ст. 53 КК встановлено, що «за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу». Таким чином, цей припис виводить за межі юридично значимих максимальний розмір штрафу, встановлений у санкції, а, значить, і будь-які пропорційні частини від нього. На цій підставі можна зробити висновок про те, що навіть у разі наявності умов для застосування ч. 3 ст. 68 або ст. 69¹ КК розмір штрафу, що призначається за такий злочин, не може бути меншим за розмір завданої злочинцем майнової шкоди або отриманого внаслідок його чинення незаконного доходу.

³ Іванівський районний суд Одеської області здійснив спробу скласти штраф з позбавленням волі, спершу перевівши невідомо за якими правилами 850 грн. штраф у чотири місяці і 16 днів позбавлення волі. Верховний Суд України визнав цю самодіяльність такою, що не відповідає закону (Практика судів України з кримінальних справ (2006-2007) / Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; За заг. ред. В. В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 162-164).

суд не визнає можливим поглинути штраф більш суворим покаранням¹, він призначається до самостійного виконання. Крім того, відсутність імперативно встановленої в Загальній частині максимальної межі для цього виду покарання породила особливість визначення його максимального розміру при складанні покарань за сукупністю вироків у тих випадках, коли за окремі злочини суд призначить штраф в сумі, що перевищує 50000 н.м.д.г. (наприклад, на підставі другого речення ч. 2 ст. 53 КК). За загальним правилом в таких випадках остаточне покарання за сукупністю вироків не повинно перевищувати максимуму, встановленого у статті Загальної частини для цього виду покарання. Однак, уже за одним із вироків, що складають таку сукупність, ця межа перевищена. Тому слід погодитися з В. І. Тютюгіним в тому, що в цьому випадку остаточний розмір штрафу може перевищувати максимум для цього виду покарання і визначатися в межах максимального розміру штрафу, встановленого в санкції статті Особливої частини КК², а якщо цей максимум перевищений – то й понад цей максимум.

За даними судової статистики штраф в якості основного покарання призначається:

Таблиця 2

Рік	Кількість засуджених, яким призначено штраф	Відсоток від загальної кількості засуджених
2002	10510	5,41
2003	8915	4,43
2004	11393	5,56
2005	11668	6,61
2006	14196	8,82
2007	15599	10,21
2008	21964	14,96
2009	21487	14,68
2010	25095	14,87
2011	24578	

¹ В ухвалі по одній із кримінальних справ Верховний Суд України прийшов до висновку про неможливість поглинання штрафу більш суворим покаранням, призначеним за інший злочин, що входить до сукупності (Див.: Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 87-88). З мого погляду, такий висновок не відповідає ч. 3 ст. 72 КК, яка забороняє лише складати штраф з іншими видами покарання, але не забороняє поглинати його.

² Див.: Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання / За заг. ред. проф. Тютюгіна В. І. – Х.: Фінн, 2008. – С. 276.

За винятком 2003 р. простежується цілком очевидна тенденція до зростання кількості випадків призначення судами України основного покарання у виді штрафу, як в абсолютних, так і у відносних цифрах. Ця тенденція призвела до того, що у 2008-2011 р.р. відсоток осіб, яким призначається штраф став доволі сталим.

§ 6. Особливості призначення штрафу неповнолітнім встановлені в ст. 99 КК. Таких особливостей дві: по-перше, штраф може бути застосований тільки до неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення (ч. 1 ст. 99), по-друге, розмір штрафу визначається судом «в тому числі за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» в межах до п'ятисот н.м.д.г. (ч. 2 ст. 99). Як і щодо повнолітніх, закон вимагає при призначенні штрафу особам, які не досягли 18 років, враховувати тяжкість вчиненого ними злочину та їх майновий стан, але це, як уже зазначалося вище, особливістю не є.

Отже, першою особливістю є те, що штраф може бути призначений не кожному неповнолітньому, а лише тому, хто має самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернено стягнення. Про цю законодавчу вимогу вже згадувалося вище в тому плані, що особи, які не відповідають їй, не можуть бути піддані штрафу. Сенс цієї вимоги, в цілому, зрозумілий, однак не зовсім зрозуміло його закріплення лише відносно неповнолітніх. Адже цілком очевидно, що і повнолітньому штрафу може бути призначений лише тоді, коли він має самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Однак, за справедливим зауваженням В. М. Бурдіна «вказівка на те, що неповнолітнім штраф призначається лише в разі наявності у них самостійного доходу, коштів або майна, тільки підкреслює, що наявність майна, коштів або доходу у неповнолітнього, як правило, рідкість, а тому за їх відсутності штраф будуть фактично сплачувати батьки або інші особи»¹.

Самостійний дохід неповнолітнього може складатися із заробітної плати при постійній чи тимчасовій роботі, доходу від підприємниць-

¹ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. – К.: Атіка, 2004. – С. 165.

кої діяльності, відсотків від акцій тощо. Власними коштами неповнолітнього можуть бути кошти на рахунках в банках, подаровані неповнолітньому або отримані ним у спадщину тощо. Власне майно неповнолітнього – це те, власником якого він є, тобто куплене ним, подароване йому чи передане у спадщину, у тому числі майно, що перебуває у спільній власності (стягнення штрафу може бути звернене на нього при можливості виділення частки неповнолітнього в натурі або в грошовому вираженні, і в межах цієї частки)¹. Слід підтримати думку В. М. Бурдіна про те, що «суд, засуджуючи неповнолітнього до сплати штрафу, повинен особливо ретельно дослідити це питання, щоб виконання цього покарання не перенеслося на батьків неповнолітнього. В тих випадках, коли буде встановлено, що за неповнолітнього фактично сплатили штраф інші особи, зокрема батьки, таке покарання слід вважати невиконаним»².

В узагальненні судової практики у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність зазначалося, що «призначаючи зазначену міру покарання (штраф. – Ю. П.) неповнолітнім, суди не завжди встановлюють, яке його матеріальне становище, чи мають вони самостійний дохід, власні кошти або майно»³. У зв'язку з цим, Пленум Верховного Суду України спеціально вказав у своїй постанові на те, що з урахуванням положень ст. 99 КК «суди повинні досліджувати докази щодо наявності у неповнолітнього достатнього для сплати штрафу доходу, коштів або майна та наводити у вирокі відповідні мотиви прийнятого рішення»⁴.

Якщо ж у неповнолітнього відсутні самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення, призначення

¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид, переробл. і доповн. / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін. Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А. С. К., 2005. – С. 198.

² Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. – К.: Атіка, 2004. – С. 165.

³ Див.: Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Малярєнка, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 425-426.

⁴ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4 – 8 (абз. 1 п. 12)

йому штрафу виключається. В цьому разі можливі такі кримінально-правові наслідки:

1) якщо санкція статті, за якою засуджується неповнолітній, є альтернативною, при чому інші основні види покарання можуть бути до нього застосовані – суд призначає такій особі інший вид основного покарання;

2) якщо санкція статті є альтернативною, але інший вид покарання відповідно до положень статей Загальної частини КК теж не може бути призначений неповнолітньому з огляду на його вік чи інші обставини, а так само якщо санкція статті є безальтернативною і штраф, що встановлений у ній, не перевищує трьох тисяч н.м.д.г., – «суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання»¹;

3) якщо санкція статті є безальтернативною, але в ній встановлено штраф понад три тисячі н.м.д.г. – суд відповідно до ч. 3 ст. 99 КК може призначити такій особі більш суворий вид покарання, ніж передбачений законом. Відповідно до нової редакції ч. 3 ст. 99 КК суд має право в такому разі застосувати покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями статей 100 та 103 КК. В такому разі суд не замінює призначений вироком штраф на інше покарання, а безпосередньо призначає цим вироком громадські або виправні роботи.

Другою особливістю призначення штрафу неповнолітньому є обмеження його максимального розміру сумою в 500 н.м.д.г. Це обмеження є загальним і стосується усіх випадків призначення штрафу неповнолітньому, у тому числі:

а) на підставі статей, в санкціях яких розмір штрафу встановлений у сумі понад три тисячі н.м.д.г., а тому правило, встановлене у другому реченні ч. 2 ст. 53 КК України при призначенні штрафу неповнолітнім не діє;

б) на підставі статей, в санкціях яких мінімальний розмір штрафу встановлений на рівні 500 н.м.д.г. або, навіть, і вище цього рівня. Наприклад, у ч. 1 ст. 296 КК за «просте» хуліганство передбачений

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20 (абз. 7 п. 8)

штраф в розмірі від 500 до 1000 н.м.д.г. Для неповнолітнього штраф у цій санкції перетворюється з відносно визначеного на абсолютно визначений вид покарання і може бути призначений (за відсутності підстав для застосування ст. 69 КК) тільки в сумі 500 н.м.д.г. В іншому випадку, санкція ч. 1 ст. 200 КК («Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення») передбачає безальтернативне основне покарання у виді штрафу «від трьох до п'яти тисяч» н.м.д.г. (вочевидь, мається на увазі, що «від трьох тисяч до п'яти тисяч»). У такому випадку штраф повинен бути призначений неповнолітньому в межах, визначених у статтях Загальної частини КК, тобто в сумі від 30 до 500 н.м.д.г. Як справедливо зазначає В. І. Тютюгін, в таких випадках «суд може (а іноді й просто зобов'язаний) вийти за мінімальну межу санкції статті Особливої частини КК, причому навіть за відсутності підстав для застосування ст. 69 КК»¹.

в) при призначенні штрафу за незакінчений злочин (частини 2 і 3 ст. 68 КК), навіть якщо половина чи дві третини від максимального розміру штрафу як безальтернативного покарання є більшими за 500 н.м.д.г.;

г) при призначенні штрафу як остаточного покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків – суд може скласти його в межах не до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г., а до п'ятисот н.м.д.г.

Слід також звернути увагу на те, що законодавець, встановлюючи максимальний розмір штрафу для неповнолітніх, разом з тим не визначає його мінімального розміру. Українські криміналісти, в цілому, сходяться в думці про те, що мінімальний розмір штрафу для неповнолітніх на підставі ч. 2 ст. 53 КК становить 30 н.м.д.г.² Однак судова практика не завжди дотримувалася таких підходів. Відомі дані про те, що не всі суди «враховують, що мінімальний розмір штрафу від-

¹ Тютюгін В. И. Соотношение норм Общей части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 78. – С. 105.

² Див., наприклад: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид, переробл. і доповн. / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін. Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А. С. К., 2005. – С. 198; Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 176.

повідно до ч. 2 ст. 53 КК становить 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Так, Шепетівським міським судом Хмельницької області неповнолітньому К. за ч. 2 ст. 263 КК призначено штраф у розмірі 51 грн.»¹ Навіть у практиці Верховного Суду України були справи, по яких він призначав неповнолітньому штраф в сумі 17 грн., тобто одного н.м.д.г.² Лише дещо пізніше Верховний Суд України все ж таки дав судам правильне роз'яснення про те, що «суд визначає розмір штрафу неповнолітньому в межах від 30 (ч. 2 ст. 53 КК) до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99)»³. Цілком очевидно, що саме остання позиція Верховного Суду відповідає чинному кримінальному законодавству. Цей висновок зумовлюється тим, що оскільки розділ XV Загальної частини КК називається «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», то його положення можуть встановлювати і фактично встановлюють лише винятки й доповнення до загальних положень про кримінальну відповідальність. Там, де такі винятки або доповнення не встановлені, діють загальні положення, що застосовуються до неповнолітніх так само, як і до повнолітніх. Щодо розміру штрафу встановлені лише особливості його верхньої межі (не більше 500 н.м.д.г.) і не міститься ніяких застережень про нижню межу. Тому нижня межа повинна визначатися відповідно до ст. 53 КК, а, значить, дорівнює 30 н.м.д.г.

§ 7. Розстрочка виконання штрафу. Особливістю даного виду покарання є те, що суд може прийняти рішення про виконання його у розстрочку. Можливість розстрочки, а також – відстрочки, виконання штрафу передбачалася КК 1960 р. Нині чинний КК у початковій своїй редакції такої можливості не знав, за що піддавався слушній критиці науковців⁴. Відрадно те, що законодавець до таких пропозицій прислухався і у 2008 році доповнив ст. 53 КК новою частиною

¹ Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Мажаренка, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 426.

² Там само. – С. 158-159.

³ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4-8 (абз. 2 п. 12)

⁴ Див., наприклад: *Попрас В. О.* Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 61-62.

четвертою, в якій було передбачено, що «З урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф з розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років»¹. Законом України від 4 листопада 2010 року² була викладена в новій редакції ст. 26 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), в ч. 3 якої було також передбачено застосування судом розстрочки штрафу, якщо проблеми його сплати виявилися під час виконання вироку.

Під час проведення реформи 2011 року положення КК України про застосування розстрочки штрафу теж зазнали змін. По-перше, було скорочено встановлений ч. 4 ст. 53 КК строк, на який її може бути застосовано, – з трьох до одного року. По-друге, в ч. 5 ст. 53 було закріплено можливість застосування розстрочки під час виконання вироку, але не встановлено строк, на який її можна застосовувати. Мабуть, таким строком також є 1 рік.

Таким чином, підставою для застосування розстрочки штрафу є:

1) неможливість його одноактною (за один раз) сплати, що встановлена під час постановлення вироку чи в процесі його виконання³. Неможливість сплати штрафу, встановлену в процесі виконання вироку, необхідно розмежовувати з ухиленням від його сплати (ч. 1 ст. 389 КК), позаяк неможливість сплати є об’єктивною, має місце за відсутності в особи коштів, достатніх для сплати штрафу, ухиленням

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15.04.2008 № 270-VI // Офіційний вісник України. – 2008. – № 33. – Ст. 1075.

² Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб): Закон України від 04.11.2010 № 2677-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95. – Ст. 3373.

³ Судова практика пішла шляхом допущення можливості розстрочки штрафу також і у випадках застосування його як заміняючого покарання в процесі відбування покарання (див. нижче). Так, постановою Ленінського районного суду м. Кіровограда особі було замінено невідбуту частину позбавлення волі штрафом і при цьому суд постановив: «Розстрочити виплату штрафу частинами строком до одного року. Зобов’язати засудженого ОСОБА_2 сплачувати штраф кожного місяця по 16320 грн. починаючи з дня проголошення постанови до 23.02.2013 року та надавати суду кожного місяця квитанцію про сплату штрафу». (Див.: Постанова Ленінського районного суду м. Кіровограда від 23.02.2012 у справі № 1111/1410/12, 5/1111/52/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21721922>). З мого погляду така практика не суперечить законам.

же є несплата штрафу особою за наявності у неї достатніх коштів для цього;

2) майновий стан особи є таким, що дає розумні підстави очікувати появу в неї впродовж наступного року коштів, достатніх для сплати штрафу. Такі кошти можуть бути отримані особою як заробітна плата, пенсія, стипендія, інші соціальні виплати, як гонорар за творчу роботу, як дохід від підприємницької діяльності або від продажу майна чи з інших незаборонених законом джерел. Якщо ж очікувати на появу в особи впродовж року коштів, достатніх для сплати штрафу, не доводиться, то:

а) при постановленні вироку суд повинен за наявності можливості призначити інший вид покарання, а якщо і його призначити не можна – «суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання»¹;

б) при виконанні вироку суд приймає рішення про заміну штрафу іншим покаранням (див. нижче).

За наявності описаної підстави суд має право розстрочити виконання штрафу, визначивши частини, які особа має сплатити до певного строку. Наприклад, Кролевецький районний суд Сумської області розстрочив засудженій особі виплату штрафу в розмірі 3000 гривень, призначеного їй за вироком цього суду, «на три місяці, а саме: сплатити 1000 гривень – до 1 квітня 2012 року, 1000 гривень – до 1 травня 2012 року та решту 1000 гривень – до 1 червня 2012 року»². У той же час, не можна вважати таким, що відповідає закону, застосування судом розстрочки штрафу без визначення конкретних частин та строків їх сплати, як це зробив, наприклад, Зіньківський районний суд Полтавської області, призначивши особі штраф у сумі 850 грн. «з

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.11.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20 (абз. 7 п. 8)

² Постанова Кролевецького районного суду Сумської області від 12.03.2012 у справі № 1-168/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21913376>

розстрочною виплатою даної суми на пів року»¹ (орфографія вироку збережена – Ю. П.).

§ 8. Особливості заміни. Однією з особливостей штрафу в порівнянні з деякими іншими видами покарання є те, що він може виступати як в якості покарання, яке може бути замінене іншим (т.зв. «замінюване» покарання), так і в якості покарання, яким може бути замінене інше покарання (т.зв. «заміняюче» покарання)². При цьому слід звернути увагу на те, що за загальними підставами заміни штраф ніколи не може бути замінюваним покаранням. Це обумовлене тим, що за що всі загальні підстави передбачають виключно можливість заміни більш м'якого виду покарання більш суворим. Штраф же навіть і після реформи 2011 продовжує (можливо, вже навіть тільки формально) визнаватися найменш суворим видом покарання³. Разом з тим, КК встановлює одну спеціальну підставу заміни штрафу іншим

¹ Вирок Зінківського районного суду Полтавської області від 21.09.2009 у справі № 1-149/09 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/5334215>

² Див.: Герасименко В. П. Заміна покарання як інститут кримінального права // Вісник Академії правових наук України. Зб. наук. пр. Вип. 1 (48) / Ред. кол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2007. – С. 276–283.

³ Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ спеціально звернув увагу судів на те, що «При вирішенні питання, яке із покарань є більш суворим, незважаючи на зміни у ст. 12 КК України, слід виходити із положень ст. 51 КК України. Наведене обґрунтовується тим, що законодавець у ч. 6 ст. 12 КК України, зазначаючи, що «ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається, виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі» (а отже, при зіставленні цих двох видів покарань) надав перевагу такому виду покарання як позбавлення волі. Крім того, застосування у Прикінцевих та перехідних положеннях цього Закону формулювань «особам, що відбувають покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту, обмеження чи позбавлення волі ... невідбута частина покарання знижується до відповідного розміру штрафу» (абз. 1 п. 2), «якщо покарання у виді громадських або виправних робіт, арешту або обмеження волі було знижене судом до штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (абз. 2 п. 3) вказує на те, що принцип побудови системи покарань, закріплений у ст. 51 КК України (від менш суворого покарання до більш суворого), незважаючи на прийняття цього Закону залишився незмінним» (Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 132 – 238/0/4-12 від 02.03.2012 // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html).

покаранням, а також певні особливості застосування цього виду покарання як заміняючого.

Отже, єдиною спеціальною підставою *заміни штрафу* іншим покаранням є неможливість його сплати, яка виявилася під час виконання вироку. Відповідно до ч. 5 ст. 53 КК, частин 3 та 4 ст. 26 КВК суд у таких випадках може застосувати заміну штрафу іншим покаранням за наявності такої підстави:

1) об'єктивна неможливість сплати штрафу, яка має місце, коли засуджений не має не тільки доходу, але й заощаджень або майна, на яке може бути звернене стягнення. Неможливість сплати штрафу як підставу його заміни слід відрізнити від ухилення від його сплати як підстави кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 389 КК. Тому не може бути визнана такою, що відповідає законові, постанова Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя, який встановив, що «засуджений ОСОБА_1 свідомо ухиляється від сплати призначеного судом штрафу за вчинений злочин» і при цьому замінив штраф громадськими роботами¹. Натомість, заслуговує на підтримку постанова Советського районного суду м. Макіївки Донецької області, який відмовив у задоволенні подання відділу Державної виконавчої служби про заміну несплаченої засудженим суми штрафу на громадські або виправні роботи, вказавши при цьому, що «заміна кримінального покарання у вигляді штрафу на громадські або виправні роботи можлива і припустима, якщо неможливість сплати штрафу обумовлена об'єктивними причинами: відсутністю роботи, заробітної плати, грошових заощаджень, інших прибутків, загибеллю або пошкодженням майна, на яке може бути звернене стягнення, тощо. Неможливість сплатити штраф, обумовлену об'єктивними причинами, умовами життя засудженого, слід відрізнити від ухилення від виконання покарання... В даному випадку подання органу виконання покарання та інші додані матеріали свідчать саме про те, що засуджений не вжив ніяких заходів щодо сплати штрафу за вироком суду, на виклики до відділу ДВС не з'являється, за вказаною у вироку суду адресою не мешкає... Відповідно до ст. 27 КВК України, якщо засуджений ухи-

¹ Постанова Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 15.02.2012, 5/538/6/2012, 5-357/2011 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21887658>

ляється від сплати штрафу, він притягується до кримінальної відповідальності відповідно до статті 389 КК України»¹.

Неможливість сплати штрафу повинна виявитися саме під час виконання вироку. Якщо ж вона є для суду очевидною ще під час постановлення вироку, то в разі, коли санкція є альтернативною, він повинен призначити більш суворий, але такий, що може бути застосованим до цієї особи вид покарання, якщо ж санкція є безальтернативною або жодне інше покарання також не може бути призначене цій особі, «суд, за наявності до того підстав, відповідно до ст. 7 КПК повинен закрити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання»². У зв'язку з цим цілком обґрунтовано було скасовано вирок Дубенського міськрайонного суду Рівненської області, яким Ч. був засуджений до штрафу в сумі 8500 грн., який цим же вирокком був замінений 240 годинами громадських робіт³;

2) відсутність підстав для застосування розстрочки штрафу (див. вище).

За наявності описаної підстави суд замінює несплачену суму штрафу іншим покаранням у такому порядку:

1) відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 53 «у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів

¹ Постанова Советського районного суду м. Макіївки Донецької області від 13.03.2012, № 5-4/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21837549>

² Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20 (абз. 7 п. 8)

³ Практика судів України з кримінальних справ (2006-2007) / Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; За заг. ред. В. В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 291-292.

доходів громадян, але на строк не більше двох років»¹. У цьому приписі видається неоднозначною фраза «несплата штрафу в розмірі не більше трьох тисяч н.м.д.г.». Вона може бути витлумачена і як несплата певної частини штрафу, призначеного в сумі до 3000 н.м.д.г., так і як недоплата не більше, ніж 3000 н.м.д.г. з більш високої суми штрафу. Думається, що тлумачення цього припису за принципом *in dubio pro geo* дає достатні підстави для висновку, що він розрахований на випадки, коли несплачена частина штрафу не перевищує 3000 н.м.д.г. (51000 грн.), незалежно від того, в якому розмірі штраф було призначено.

Надаючи суду право замінити несплачену суму штрафу громадськими роботами або виправними роботами, закон при цьому жодним чином не орієнтує на те, в яких ситуаціях який із цих видів покарань повинен бути обраний для заміни. М. П. Черненко вважає, що даний вибір повинен здійснюватися з урахуванням того, працює засуджений чи ні², тобто: працюючим суд повинен замінювати несплачений штраф

¹ Варто звернути увагу на той факт, що при проведенні реформи 2011 р. були змінені пропорції заміни штрафу: попередня редакція ч. 5 ст. 53 КК передбачала можливість заміни одного н.м.д.г. штрафу десятьма годинами громадських робіт (після реформи – 1 годину) або чотирьох (після реформи – двадцяти) н.м.д.г. штрафу – одним місяцем виправних робіт. Цілком очевидно, що проведені зміни є такими, що іншим чином поліпшують становище особи, яка вчинила злочин, у зв'язку з чим, відповідно до ч. 1 ст. 5 КК вони отримали зворотну дію в часі. Проте, багато судів ще протягом лютого 2012 р. всупереч закону здійснювали заміну за попередніми пропорціями (Див., наприклад: постанова Заводського районного суду м. Запоріжжя від 16.02.2012, справа № 0809/468/2012, провадження № 5/0809/27/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21753206>; постанова Кам'янського районного суду Черкаської області від 16.02.2012, справа № 2307/228/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21475788>; постанова Чечельницького районного суду Вінницької області від 22.02.2012, справа № 5/229/15/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21545776> та інші). Складається враження, що значна кількість суддів дізналися про реформу не з тексту Закону, а тільки з інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 132 – 238/0/4-12 від 02.03.2012.

² Черненко М. П. Об'єкт виконання й об'єкт стягнення в процесі виконання майнових покарань // Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті (До Міжнародного дня науки за мир і розвитку): Тези наук. доп. та повідомлень учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 25-26 грудня 2002 р.) / За ред. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 161.

виправними роботами, а непрацюючим – громадськими роботами. Пропозиція, по суті, правильна, проте слід пам'ятати, що вона має лише доктринальний характер, не підкріплений обов'язковою силою закону. Крім того, у випадку вибору одного із зазначених в абз. 1 ч. 5 ст. 53 КК видів покарання слід враховувати обмеження на їх застосування по колу осіб, встановлені відповідно до ч. 3 ст. 56 і ч. 2 ст. 57 КК.

Що ж стосується розмірів громадських робіт і виправних робіт у випадках використання їх для заміни штрафу, то такі розміри повинні визначатися в межах максимумів, установлених відповідно ч. 2 ст. 56 і ч. 1 ст. 57 КК, тобто не більше 240 годин громадських робіт і не більше 2 років виправних робіт. З урахуванням цього, максимальний розмір несплаченого штрафу, який може бути замінений громадськими роботами, становить 240 н.м.д.г., а максимум несплаченого штрафу, який може бути замінений виправними роботами, становить 480 н.м.д.г. Правових наслідків неможливості сплати штрафу в більшому розмірі (але не більше 3000 н.м.д.г.), так само як і неможливості його сплати особою, до якого не застосовуються ні громадські роботи, ні виправні роботи (наприклад, вагітною жінкою) закон не передбачає. Це, безсумнівно, є його недоліком і підлягає законодавчому врегулюванню.

Якщо ж покарання у виді штрафу заміняється громадськими або виправними роботами неповнолітньому, то їхній строк, відповідно до ст. 100 КК, не може перевищувати відповідно 120 годин і 1 року¹. Мінімальний же розмір цих покарань, використовуваних як заміняючі, з урахуванням суми замінюваного штрафу може бути й меншим за встановлений у згаданих статтях. Наприклад, постановою Деснян-

¹ Покровський районний суд Дніпропетровської області з посиланням на ч. 5 ст. 53 і ст. 56 КК замінив неповнолітньому несплачений штраф у сумі 3400 грн. громадськими роботами на строк 240 год. (Постанова Покровського районного суду Дніпропетровської області від 31.01.2012 у справі № 433/125/2012, 5/433/12/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21159470>). Пізніше цей же суд «виправив опіску» в попередній постанові, вказавши, що цьому неповнолітньому слід замінити покарання у виді штрафу в сумі 3400 грн. на громадські роботи тривалістю 120 год. (Постанова Покровського районного суду Дніпропетровської області від 13.02.2012 у справі № 433/125/2012, 5/433/12/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21395893>)

ського районного суду м. Чернігова було замінено несплачену суму штрафу розміром 40 н.м.д.г. (680 грн.) сорока годинами громадських робіт¹. У той же час не можна визнати такою, що відповідає законіві, постанову Обухівського районного суду Київської області, який замінив несплачену суму штрафу в 1000 грн. (58,82 н.м.д.г.) мінімальним строком громадських робіт – шістдесят годин².

2) відповідно до абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК «у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Таким чином, уперше за багато десятків років у кримінальному праві України з'явилася можливість заміни штрафу позбавленням волі, а також – позбавлення волі штрафом (про це йтиметься нижче). Інакше кажучи, український законодавець встановив розцінки на свободу, причому не надто високі: один день волі оцінений у 136 гривень.

З урахуванням сказаного, при заміні позбавленням волі мінімально допустимого розміру штрафу в 3000 н.м.д.г. строк заміняючого покарання складе 375 днів, тобто 1 рік і 10 днів позбавлення волі. Але творцям реформи 2011 року цього здалося мало і вони встановили в абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК спеціальні межі в яких може бути застосоване позбавлення волі, при використанні його для заміни несплаченої суми штрафу. Ці межі є такими:

1) від одного до п'яти років позбавлення волі – у випадку заміни штрафу, призначеного за вчинення злочину середньої тяжкості;

2) від п'яти до десяти років позбавлення волі – у випадку заміни штрафу, призначеного за вчинення тяжкого злочину;

3) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі – у випадку заміни штрафу, призначеного за вчинення особливо тяжкого злочину.

¹ Постанова Деснянського районного суду м. Чернігова від 29.02.2012 у справі № 1/2506/533/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21856582>

² Постанова Обухівського районного суду Київської області від 15.02.2012, К.с. № 1/423/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21512873>

Для тих, хто сумнівається в імперативності максимальних розмірів позбавлення волі, встановлених у пунктах 1 – 3 абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК, творці реформи в абз. 3 цієї ж частини окремо зазначили: «Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених цією частиною статті меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості цією частиною статті». З урахуванням такого «гуманізму» закону особі, засудженій Дзержинським районним судом м. Харкова до штрафу в сумі 11561900 грн. і 18 коп. (див. вище) у разі, якщо вона не зможе його сплатити, ця сума буде замінена не на 232 роки і 11 місяців позбавлення волі ($680111,77 \text{ н.м.д.г.} \div 8 \text{ н.м.д.г./день} = 85014 \text{ днів} = 232 \text{ роки } 11 \text{ міс. } 4 \text{ дні}$), а всього лише на 12 років позбавлення волі¹.

Окрім названого, в абзацах 2 і 3 ч. 5 ст. 53 КК міститься ще декілька неоднозначних положень, які разом з наявними прогалинами навряд чи спрямовані на гуманізацію відповідальності. Зокрема:

1) не визначені межі позбавлення волі, якщо воно використовується для заміни штрафу в сумі понад три тисячі н.м.д.г., призначеного за злочин невеликої тяжкості. Хоча наразі в КК й немає таких злочинів, але з урахуванням змісту ч. 6 ст. 12 не можна в подальшому виключати появу санкцій, які передбачали б як альтернативні покарання штраф у сумі більше трьох тисяч н.м.д.г. і позбавлення волі на строк до двох років. Зараз же штраф у такій сумі за злочин невеликої тяжкості може бути призначений, наприклад, як більш м'який вид покарання, ніж передбачене законом позбавлення волі на строк до двох років;

2) встановлення у пунктах 1 – 3 абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК *мінімальних строків* позбавлення волі дає підстави вважати, що суд не може при заміні штрафу застосувати це покарання в розмірі, меншому за них.

¹ Якби цій особі призначалося покарання до «гуманізації» кримінальної відповідальності за господарські злочини, суд міг би призначити позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, а призначивши його в мінімальному розмірі, – міг і звільнити від його відбування з випробуванням. Хочеться сподіватися, що у разі, якщо виникне необхідність таким засудженим замінити штраф позбавленням волі, суди не забудуть про ч. 2 ст. 5 КК, що забороняє зворотню дію закону, який хоч і містить у назві слово «гуманізація», але погіршує становище особи, яка вчинила злочин.

І якщо стосовно передбаченого п. 1 мінімуму в один рік питань не виникає (бо, як відзначалося вище, навіть три тисячі н.м.д.г. штрафу підлягають заміні 375 днями позбавлення волі), то стосовно мінімумів, визначених п.п. 2 і 3 є серйозні зауваження. Так, відповідно до п. 2 при заміні позбавленням волі штрафу, призначеного за тяжкий злочин, строк заміняючого покарання *не може бути нижчим за п'ять років*, а відповідно до п. 3 при заміні штрафу, призначеного за особливо тяжкий злочин, строк заміняючого позбавлення волі *не може бути меншим за десять років*. Відповідно до визначених КК цін на свободу п'ять років позбавлення волі відповідають 14600 н.м.д.г., а десять років – 29200 н.м.д.г. штрафу. Але ж особа за тяжкий або особливо тяжкий злочин може бути засуджена до штрафу й у меншому розмірі. Закон же вимагає щоб суд заміняв несплачену суму штрафу відповідно п'ятьма або десятьма роками позбавлення волі незалежно від розміру штрафу, призначеного судом за вчинення таких злочинів, а також незалежно від розміру тієї частини цього штрафу, яку особа не може сплатити (навіть якщо ця частина всього на кілька гривень перевищує три тисячі н.м.д.г.).

3) неврегульованим лишилося питання про межі позбавлення волі, яким може бути замінений штраф, призначений за сукупністю злочинів чи сукупністю вироків, до якої входять злочини різних категорій тяжкості. Вочевидь, судова практика піде шляхом використання для таких випадків тих меж, які встановлені для найбільш тяжкого із злочинів, що входять до сукупності;

4) неврегульованим виявився й порядок застосування заміни штрафу, що призначений за сукупністю злочинів чи сукупністю вироків і відповідно до ч. 3 ст. 72 КК обернений до самостійного виконання разом з іншим основним покаранням. Може статися так, що на момент прийняття судом рішення про заміну штрафу позбавленням волі особа вже відбула повністю або частково це інше основне покарання. В такому разі постане непросте питання про порядок визначення остаточного основного покарання. Вочевидь, застосоване взамін штрафу позбавлення волі, часто буде фактично поглинати собою інший вид покарання, хоча законодавчо встановлені правила про поглинання покарань, так само, як і про їх складання (ст. 70, 71 КК), розраховані ви-

ключно на випадки *призначення покарання*. Застосування ж їх до ситуацій *заміни покарання* навряд чи узгоджуватиметься із встановленою ч. 4 ст. 3 КК заборонаю на застосування закону за аналогією.

Як *заміняюче покарання штраф* може використовуватися при застосуванні наступних загальних підстав заміни покарання:

1) при *зворотній дії в часі кримінального закону*, що пом'якшує кримінальну відповідальність, якщо штраф залишився єдиним основним покаранням у санкції статті, за якою особа засуджена. Велику кількість випадків для застосування цієї підстави заміни породила реформа 2011 року, в результаті якої у багатьох санкціях, що раніше передбачали інші види покарання, штраф став безальтернативним. У такому випадку відповідно до ч. 3 ст. 74 КК «Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими частиною першою статті 72 цього Кодексу». Застосовуючи це правило, суд повинен замінити призначене особі на підставі попередньої редакції закону покарання *максимальним розміром штрафу*, встановленим у новій редакції санкції. Далі суд мав би зарахувати до розміру застосованого штрафу відбуту частину призначеного вироком покарання. Однак він не може цього зробити, оскільки в ст. 72 КК не встановлені жодні пропорції перерахунку штрафу в інший вид покарання. Таким чином, незалежно від розміру відбутого за вироком покарання, в результаті цієї підстави заміни особа мала б повністю сплатити штраф, призначений у максимальному розмірі, що передбачений новою редакцією санкції.

Усвідомлюючи, що таке правило йде врозріз з політикою гуманізації кримінальної відповідальності, законодавець при проведенні реформи 2011 р. встановив спеціальний порядок застосування штрафу як *заміняючого покарання* на цій підставі. Відповідні правила передбачені пунктам 2, 3 і 4 Прикінцевих і перехідних положень Закону від 15.11.2011 і їх зміст є таким:

а) якщо особа відбуває позбавлення волі – суд заміняє невідбуту частину цього покарання штрафом шляхом множення кількості не-

відбутих днів позбавлення волі на вісім н.м.д.г. штрафу. Наприклад, вироком Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 11 травня 2011 р. особу було засуджено за ч. 3 ст. 212 КК до п'яти років позбавленні волі. Ухвалою апеляційного суду Закарпатської області від 16 лютого 2012 р. було встановлено, що ця особа «відбуває покарання з 11.05.2001 року і на день розгляду справи апеляційним судом уже відбув дев'ять місяців та 5 днів, або 271 день. Оскільки за вироком суду йому було призначено п'ять років позбавлення волі (1825 днів), то невідбута його частина становить на день розгляду справи апеляційним судом 1554 дні». Цю кількість днів суд помножив на 136 грн. (8 н.м.д.г.) за день і замінив невідбуту частину позбавлення волі на 211344 грн. штрафу¹. В окремих із таких випадків особи, засуджені до позбавлення волі, розраховували розмір штрафу, на який їм може бути замінена невідбута частина позбавлення волі, *відмовляються* від застосування до них закону, який має зворотню дію. Так, вироком Любашівського районного суду Одеської області особу було засуджено до 5 років і 6 місяців позбавлення волі з конфіскацією усього майна та позбавленням права обіймати певні посади. Після проведення реформи 2011 р. з'явилася підстава для заміни невідбутої частини основного покарання штрафом, однак засуджений від цього відмовився, «зважаючи, що у разі застосування до нього покарання у вигляді штрафу за цією статтею (ч. 3 ст. 212 КК – Ю. П.) у розмірах, передбачених ст. 53 КК України, призначене йому покарання стане більш суворим». З цієї причини Малиновський районний суд м. Одеси відмовив у заміні невідбутої частини позбавлення волі штрафом².

¹ Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 16.02.2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21906072>

² Див.: Постанова Малиновського районного суду м. Одеси від 16.02.2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21527795>. Слід відзначити, що подібні постанови є непоодинокими. При цьому важко однозначно оцінити їх обґрунтованість. З одного боку, кримінальне право є галуззю публічного права, яка імперативно визначає повноваження суб'єктів кримінально-правових відносин і не допускає можливості уточнення, зміни цих повноважень чи відмови від них за домовленістю, згодою чи незгодою таких суб'єктів. З іншого – зрозуміло, що штраф у розмірі кількох сот тисяч гривень буде явно непосильним для особи, стовно якої вже виконали повну конфіскацію майна. Доводиться тільки жалкувати з приводу такої «гуманізації кримінальної відповідальності» в результаті якої той, хто має гроші, може бути звільнений від відбування позбавлення волі, а той, у кого їх немає, за інших рівних умов змушений вибрати позбавлення волі як більш м'яке для нього покарання.

В деяких інших випадках суди ігнорують встановлене у Законі від 15.11.2011 спеціальне правило заміни позбавлення волі штрафом і проводять таку заміну за загальним правилом, встановленим у ч. 3 ст. 74 КК. Так, Керченським міським судом Автономної Республіки Крим особу було засуджено за ч. 2 ст. 204 КК до трьох років позбавлення волі, строк відбування покарання обчислювався з 3 вересня 2010 р¹. Бердянський міськрайонний суд Запорізької області застосував до цієї особи нову редакцію ч. 2 ст. 204 і замінив невідбуту частину позбавлення волі максимальним розміром передбаченого в ній штрафу – десять тисяч н.м.д.г.² Якби ж суд застосував спеціальні правила, встановлені у Законі від 15.11.2011, то він замінив би невідбуту частину позбавлення волі (585 днів) штрафом у сумі 4680 н.м.д.г. ($585 \times 8 = 4680$);

б) якщо особа відбуває покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту або обмеження волі, суд заміняє його штрафом у два етапи. Спершу він повинен перерахувати невідбутий особою строк покарання на покарання у виді позбавлення волі за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК, відповідно до якої одному дню позбавлення волі відповідають: один день арешту або два дні обмеження волі або три дні виправних робіт або вісім годин громадських робіт. Потім отриману кількість днів позбавлення волі суд має помножити на 8 н.м.д.г. штрафу за кожен день. Якщо в результаті такої заміни до особи буде застосовано штраф в розмірі понад три тисячі н.м.д.г. і виявиться, що вона не зможе його сплатити, то відповідно до абз. 2 п. 3 Прикінцевих і перехідних положень Закону від 15.11.2011 його «не може бути в наступному замінено на покарання у виді позбавлення волі згідно з правилами, встановленими частиною п'ятою статті 53 Кримінального кодексу України»;

в) якщо особа відбуває покарання у виді громадських чи виправних робіт, арешту, обмеження чи позбавлення волі, призначене їй за

¹ Вирок Керченського міського суду Автономної Республіки Крим від 17.12.2010, справа № № 1-871/10 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13180241>

² Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 27.01.2012, справа № 801/1103/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21170350>

сукупністю злочинів або сукупністю вироків за злочини, один або кілька з яких після проведення реформи 2011 р. карається основним покаранням лише у виді штрафу, невідбута частина покарання знижується до відповідного розміру штрафу тільки у випадку, якщо за такий злочин було призначене більш суворе покарання з числа покарань за злочини, за які особа засуджена. При цьому заміні підлягає невідбута частина *остаточного покарання*, призначеного за сукупністю злочинів чи вироків, без урахування того, які менш суворі покарання були призначені за інші злочини, що входять до сукупності. Наприклад, Жовтоводським міським судом Дніпропетровської області особу було засуджено за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 212 та ч. 3 ст. 358 КК до 5 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна. При цьому більш суворим було саме покарання, призначене за ч. 3 ст. 212, яке поглинуло собою покарання, призначене за ч. 3 ст. 358 КК. Торезький міський суд Донецької області замінив невідбуту частину остаточного покарання 4 роки 6 місяців 26 днів, виплатою штрафу у розмірі 226.576 грн. у дохід держави¹.

Натомість, не можна визнати такою, що відповідає законові, постанову Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області, винесену за таких обставин. Вироком Індустріального районного суду м. Дніпропетровська, з урахуванням змін, внесених ухвалою Апеляційного суду Дніпропетровської області, особу було засуджено: за ч. 3 ст. 176 КК до 4 років позбавлення волі, ч. 2 ст. 205 КК – до трьох років позбавлення волі, ч. 3 ст. 212 КК – до шести років позбавлення волі, ч. 2 ст. 366 КК – до двох років позбавлення волі, і за сукупністю вказаних злочинів – до шести років позбавлення волі. Заводський районний суд міста Дніпродзержинська замінив цій особі невідбуту частину покарання, призначеного за ч. 3 ст. 212 КК, штрафом (із розрахунку 1452 дні x 132 гривень = 197472 гривні). Далі суд констатував, що покарання, призначене за ч. 2 ст. 205 КК, відповідно до вимог п. 3 Прикінцевих та перехідних положень Закону від 15.11.2011 перерахунку на штраф не підлягає, оскільки не є більш тяжким за інші покарання. Нарешті, суд постановив

¹ Постанова Торезького міського суду Донецької області від 02.03.2012, справа № 549/1371/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21775307>

наступне: 1) вважати особу засудженою за сукупністю злочинів, передбачених за ч. 3 ст. 176, ч 2 ст. 205, ч. 2 ст. 366 КК до чотирьох років позбавлення волі; 2) за ч. 3 ст. 212 КК «знизити» покарання до штрафу у розмірі 197472 грн., який виконувати самостійно¹. Подібну постанову виніс і Богунський районний суд м. Житомира, який замінив штрафом позбавлення волі, як найбільш суворе з покарань за злочини, що входять до сукупності, але потім цей штраф поглинув позбавленням волі, призначеним за інші злочини з цієї ж сукупності².

Якщо ж покарання, призначене за злочин, який після проведення реформи 2011 р. карається основним покаранням лише у виді штрафу, було поглинуте іншим більш суворим покаранням, призначеним за інший вчинений особою злочин, воно не підлягає заміні на штраф. Наприклад, вироком Краснолуцького міського суду Луганської області особу було засуджено за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 190, ч. 3 ст. 190, ч. 4 ст. 190, ч. 1 ст. 205, ч. 3 ст. 357 і ч.ч. 1, 2, 3 ст. 358 КК до 5 років 6 місяців позбавлення волі з конфіскацією всього майна. Постановою Слов'яносербського районного суду Луганської області було відмовлено у заміні штрафом покарання, призначеного за ч. 1 ст. 205 КК, оскільки особа «відбуває покарання, призначене за сукупністю злочинів, при цьому за злочин, передбачений ст. 190 ч. 4 призначене основне покарання – 5 років 6 місяців позбавлення волі з конфіскацією всього майна, яке є більш суворим покаранням з числа покарань за злочини сукупності»³.

Неврегульованим лишилося питання про заміну покарання особі, якій остаточна міра покарання за сукупністю злочинів чи вироків була визначена не за принципом поглинання, а шляхом *повного або часткового складання* покарань, призначених за окремі злочини. Наприклад, вироком Центрального районного суду м. Миколаєва особа була

¹ Постанова Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 30.01.2012, справа № 415/442/12, № провадження 5/415/45/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21150681>

² Постанова Богунського районного суду м. Житомира від 07.02.2012, справа № 5-35/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21861585>

³ Постанова Слов'яносербського районного суду Луганської області від 23.03.2012, справа № 5-33/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22114440>

засуджена за ч. 2 ст. 190, ч. 2 ст. 200, ч. 3 ст. 358 КК та за сукупністю вироків до 6 років позбавлення волі. Вознесенський міськрайонний суд Миколаївської області вирішуючи питання про заміну штрафом покарання, призначеного за ст. 200 КК, встановив, що засудженому було призначено: за ч. 2 ст. 200 КК – 4 роки позбавлення волі, за ч. 2 ст. 190 КК – 2 роки позбавлення волі, за ч. 2 ст. 358 КК – 2 роки позбавлення волі, а за сукупністю цих злочинів шляхом часткового складання – 5 років позбавлення волі. До цього покарання також було частину покарання, не відбутого особою за попереднім вирокком суду, і таким чином визначено остаточне покарання 6 років позбавлення волі. Далі суд встановив, що з чотирьох років позбавлення волі, призначених за ч. 2 ст. 200 КК, особа вже відбула три роки, а рік, що залишився, суд замінив штрафом у сумі 49640 грн. (365 днів x 8 н.м.д.г. x 17 грн.). Після цього суд визначив остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки, частково склавши його розміри, призначені за ч. 2 ст. 190 і ч. 2 ст. 358 КК і поглинув цим покаранням штраф, застосований за ч. 2 ст. 200 КК¹. Усвідомлюючи, що в окремих моментах постанова суду містить неточності, разом з тим вважаю обраний судом шлях правильним. З мого погляду, в подібних випадках суди повинні замінити штрафом не остаточне покарання за сукупністю злочинів чи вироків, а покарання, що призначене за один із злочинів, які входять до сукупності. Після цього суд має вирішити питання про остаточне покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків, постановивши або про поглинання штрафу більш суворим покаранням, або про його самостійне виконання.

г) якщо разом із покаранням у виді громадських робіт, виправних робіт, арешту, обмеження волі або позбавлення волі особі було також призначено за сукупністю злочинів або сукупністю вироків основне покарання у виді штрафу, який був обернений до самостійного виконання (ч. 3 ст. 72 КК) – суд повинен за правилами, розглянутими вище замінити більш суворе основне покарання штрафом, а після цього, якщо штраф, що був призначений вирокком, ще не сплачений,

¹ Постанова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 15.03.2012, справа № 1407/1058/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/22140417>

може або скласти між собою два штрафи як основних покарання, або поглинути більшим штрафом менший;

г) якщо закон застосовується до особи, яка за раніше вчинений злочин була засуджена, але звільнена від відбування основного покарання з випробуванням, то, як встановлено в п. 4 Прикінцевих та перехідних положень Закону від 15.11.2011, вона продовжує виконувати покладені на неї судом обов'язки. Суд заміняє їй призначене покарання штрафом за описаними вище правилами тільки у випадках, коли відповідно до ч. 2 ст. 78 КК виникають підстави для направлення засудженого для відбування призначеного покарання. Таким чином до закінчення іспитового строку особа вважається засудженою до покарання, якого в санкції статті КК уже немає. Вочевидь, на створення такої юридичної фікції законодавець пішов тільки у зв'язку із тим, що ст. 75 КК не допускає можливості звільнення від відбування штрафу із випробуванням. Слід також зауважити, що неврегульованим лишилося питання про заміну раніше призначеного покарання у випадках, коли відповідно до ч. 3 ст. 72 КК виникне потреба в призначенні засудженому покарання за новий злочин, вчинений під час іспитового строку. Думається, що правильним було б, якби суди в таких випадках теж перераховували покарання, від відбування якого особа була звільнена з випробуванням, у штраф за викладеними вище правилами.

2) при заміні більш м'яким покаранням *покарання, призначеного жінці, яка стала вагітною або народила дитину під час його відбування*, по досягненню дитиною трирічного віку або в разі її смерті (ч. 4 ст. 83 КК). Слід зазначити, що у другому реченні ч. 4 ст. 83 КК передбачається, що «суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання (того, яке жінці належить відбутися, – Ю. П.) час, протягом якого засуджена не відбувала покарання». Цей припис може бути витлумачений як такий, що встановлює обов'язок суду в подібних випадках використовувати в якості заміняючого покарання лише строкові його види. Однак, на мій погляд, такий висновок не впливає із закону, особливо, якщо тлумачити це положення в системі з частинами 1 та 6 ст. 82 КК. Видається, що він розрахований лише на ви-

падки, коли суд обрав у якості заміняючого строкове покарання, і не перешкоджає використанню в такій якості штрафу;

3) при заміні призначеного судом покарання або невідбутої його частини більш м'яким *в порядку помилування*. Згідно з чинною редакцією ст. 85 КК помилування може бути підставою тільки для повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань. Разом з тим, ст. 87 КК передбачає можливість також і заміни покарання (щоправда, тільки довічного позбавлення волі на строкове) в порядку помилування. Можливості заміни іншого покарання більш м'яким (у тому числі й штрафом) чинний КК не передбачає. Відповідно ж до п. 2 Положення про порядок здійснення помилування¹, «помилування засуджених здійснюється у виді: ... (*inter alia*) заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням». Таким чином, вбачається певна колізія між положеннями КК та названим Указом Президента. З мого погляду, питання про можливість заміни шляхом помилування одного покарання іншим необхідно буде вирішити під час *законодавчого* врегулювання порядку здійснення помилування в Україні.

З 1 січня 2012 року стала неможливою заміна одного покарання (чи його невідбутої частини) іншим більш м'яким покаранням (у тому числі й штрафом) у порядку амністії. Ні нова редакція статей 85 і 86 КК, ні нова редакція Закону України «Про застосування амністії в Україні»² більше не передбачають такої можливості.

Крім того, всупереч думці окремих українських криміналістів³, штраф не може бути використаний як заміняюче покарання на підставі ст. 82 КК при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Цей висновок випливає з того, що за змістом ч. ч. 1 і 6 зазначеної статті заміняюче покарання може бути тільки строковим, у той час як штраф є одноактним.

¹ Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 16.09.2010 № 902/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 71. – Ст. 2554.

² Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України: Закон України від 02.06.2011 № 3465-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 48. – Ст. 1958.

³ Див., наприклад: *Фріс П. Л.* Кримінальне право. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Атіка, 2004. – С. 341.

Разом з тим, кримінальний закон передбачає також одну *спеціальну підставу* для використання штрафу в якості заміняючого покарання. Відповідно до ч. 3 ст. 57 КК «Особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити штрафом із розрахунку трьох встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт»¹. Таким чином, навіть якщо особа стала непрацездатною відразу ж після постановлення вироку суду і, відповідно, заміні підлягає весь термін призначених вироком виправних робіт, максимальний розмір штрафу в даному випадку не може перевищувати 72 н.м.д.г., тобто на сьогоднішній день 1224 грн.

Варто зазначити, що іще одна можливість заміни невідбутої частини виправних робіт штрафом, але з іншої підстави, передбачена в КВК, відповідно до ч. 2 ст. 46 якого «Кримінально-виконавча інспекція за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених може застосовувати такі заходи заохочення: ... (*inter alia*) подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення або *заміни невідбутої частини покарання штрафом*». При цьому розміру штрафу, який має бути застосований взамін невідбутої частини виправних робіт, КВК не встановлює. Суди, застосовуючи по аналогії ч. 3 ст. 57 КК, у цьому разі також заміняють один місяць виправних робіт трьома н.м.д.г. штрафу. Наприклад, Варвинський районний суд Чернігівської області замінив особі «невідбуту частину покарання у виді 8 місяців виправних робіт... штрафом із розрахунку трьох встановлених неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт на штраф в розмірі 408 гривень»². Уявляється що аналізоване положення за своєю природою

¹ Звертає на себе увагу той факт, що законодавець, тричі визначаючи співвідношення штрафу з виправними роботами, кожного разу встановлює різні пропорції. Так, у ч. 5 ст. 53 один місяць виправних робіт привіюється до 20 н.м.д.г. штрафу, у ч. 3 ст. 57 – до 3 н.м.д.г. штрафу, а якщо відповідно до Прикінцевих і перехідних положень Закону від 15.11.2011 перераховувати невідбуту частину виправних робіт у штраф через позбавлення волі, то один місяць виправних робіт дорівнюватиме 80 н.м.д.г. штрафу.

² Постанова Варвинського районного суду Чернігівської області від 14.03.2012, справа № 2504/279/12, провадження № 5/2504/5/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21996280>

є кримінально-правовим і тому йому не місце в КВК. Однак, у КК воно також навряд чи могло б бути закріплене, оскільки суперечить принциповим положенням ст. 82 КК про те, що заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива, по-перше, лише після відбуття певної частини цього покарання, а по-друге, більш м'яке заміняюче покарання має бути строковим. В існуючому ж вигляді припис ч. 2 ст. 46 КВК виходить за межі предмета правового регулювання даного Кодексу, яким є «порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань» (ч. 1 ст. 1 КВК) та суперечить положенням КК. З огляду на вказане заслуговує на підтримку постановою Хотинського районного суду Чернівецької області, який відмовив у задоволенні подання заступника начальника Сокирянської МВ КВІ ВДДУ ПВП в Чернівецькій області про заміну особі покарання у виді виправних робіт штрафом, мотивуючи тим, що «в матеріалах справи відсутня довідка медичного закладу, яка б підтверджувала непрацездатність» засудженого, а «інших (крім ч. 3 ст. 57 КК – Ю. П.) підстав заміни виправних робіт штрафом законом не передбачено»¹.

§ 9. Особливості звільнення від штрафу законом безпосередньо не визначені. Тим не менш, до випадків призначення штрафу застосовуються окремі загальні підстави звільнення від покарання. Зокрема особа, що засуджена до цього виду покарання, може бути звільнена від сплати повної суми штрафу або його недосплатеної частини з таких підстав:

1) у зв'язку з декриміналізацією злочину, за який вона була засуджена до штрафу (ч. 2 ст. 74 КК). Якщо особа визнана винною у вчиненні декількох злочинів і покарання їй призначене за сукупністю злочинів або сукупністю вироків, то у разі декриміналізації одного з таких злочинів (за який і був призначений штраф), суд повинен:

а) якщо штраф був обернений до самостійного виконання – звільнити засудженого від нього;

б) якщо штраф був поглинутий більш суворим покаранням – постановити про скасування цього покарання;

¹ Постанова Хотинського районного суду Чернівецької області від 15.03.2012, справа № 5-25/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21957255>

2) у зв'язку зі сплатою частини штрафу, що перевищує максимальний його розмір, передбачений новим кримінальним законом, що має зворотну дію (ч. 3 ст. 74 КК). Ця підстава звільнення від подальшого відбування штрафу є достатньо унікальною і уможливною, але може мати місце, наприклад, у випадках, коли в період сплати штрафу в розстрочку (ч. 4 ст. 53 КК) новим прийнятим законом максимум санкції буде встановлений менше суми, вже сплаченої засудженим;

3) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 80 КК для вироку, яким винний засуджений до основного покарання у вигляді штрафу, встановлений дворічний строк давності виконання. Такий же строк давності встановлений і для випадків засудження до штрафу неповнолітнього (п. 1 ч. 3 ст. 106 КК);

4) у зв'язку з психічною хворобою, яка позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК);

5) у зв'язку з іншою тяжкою хворобою, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК). Видається, що дана підстава звільнення від відбування штрафу повинна застосовуватися лише у випадках, коли тяжка хвороба позбавляє засудженого можливості працювати і отримувати винагороду за свою працю, з якої міг би бути сплачений штраф, і при цьому у нього відсутні заощадження або майно, на які могло б бути звернене стягнення. У разі ж тяжкої хвороби засудженого, у якого є такі заощадження або майно, ця хвороба не може вважатися такою, що перешкоджає відбуванню штрафу;

6) у зв'язку з амністією (ст.ст. 85 і 86 КК);

7) у зв'язку з помилуванням (ст.ст. 85 і 87 КК).

Необхідно особливо підкреслити, що за кожною з названих вище підстав особа може бути звільнена тільки від *несплаченої* суми штрафу. Звільнення від штрафу після того, як його вже було сплачено на підставі законно постановленого вироку, неможливе в принципі, з будь-якої підстави. Тому не можна визнати законними постанови тих судів, які після набуття чинності Законом від 15.11.2011 звільняли від сплаченого штрафу осіб, що були засуджені до нього за декриміналізовані діяння. Наприклад, вироком Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу особу було засуджено за ч. 1 ст. 203 КК до штрафу у розмірі 850

грн. з позбавленням права займатися підприємницькою діяльністю строком на 2 роки. Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу, розглядаючи питання про застосування до засудженого нової редакції КК, яка більше не передбачає відповідальності за скоєне ним діяння, встановив, що «Покарання у вигляді штрафу сплачено» і разом з тим постановив «Звільнити [засудженого – Ю. П.] від призначеного покарання за ч. 1 ст. 203 КК України згідно вироку Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 27.04.2011 року у вигляді штрафу у розмірі 850 гривень, з позбавленням права займати підприємницькою діяльністю строком на два роки»¹. Цілком очевидно, що в цій ситуації суд повинен був звільнити засудженого тільки від невідбутої частини додаткового покарання у виді позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю. Натомість правильно вчинив Зміївський районний суд Харківської області, який в аналогічній ситуації констатував, що «В частині основного покарання у виді штрафу вирок виконано, тому засуджена підлягає звільненню лише від додаткового покарання [у виді позбавлення права займатися певними видами діяльності – Ю. П.]»². Оригінальне рішення в подібній справі прийняв Чигиринський районний суд Черкаської області стосовно особи, засудженої вирокком цього ж суду за ч. 1 ст. 203 КК до штрафу з позбавленням права займатися певними видами діяльності. Встановивши, що станом на 6 березня 2012 р. засуджена штраф ще не сплатила, суд постановив направити інспекторові кримінально-виконавчої служби його подання про звільнення цієї особи від покарання «для належного дооформлення в зв'язку із несплатою засудженою штрафу»³. Однак зараз штраф стосовно такої вже не можна виконати, оскільки стаття, за якою вона була засуджена, вже втратила чинність.

В силу прямих вказівок закону неможливе звільнення від основного покарання у вигляді штрафу:

¹ Постанова Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 31.01.2012, справа № 435/645/12, 5/435/34/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21726430>

² Постанова Зміївського районного суду Харківської області від 02.03.2012, 2014/1289/2012, 5/2014/32/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21681349>

³ Постанова Чигиринського районного суду Черкаської області від 06.03.2012, справа № 5/2321/16/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21849046>

- 1) з випробуванням (ст. 75, 104 КК);
- 2) з випробуванням вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років (ст. 79 КК);
- 3) умовно-достроково (ст. 81, 107 КК);
- 4) вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК);
- 5) у зв'язку з визнанням військовослужбовця непридатним до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК).

Спеціальних підстав для звільнення від відбування штрафу закон не передбачає, хоча, очевидно, міг би їх передбачити, принаймні, для тих названих вище випадків, коли штраф з об'єктивних причин не може бути сплачений і не може бути замінений іншими видами покарання.

§ 10. Погашення і зняття судимості особи, засудженої до штрафу. Якщо до проведення реформи 2011 р. судимість особи, засудженої до штрафу як основного покарання, незалежно від його розміру, погашалася через один рік після відбуття основного та додаткового покарання, то в пореформеному КК встановлені диференційовані строки погашення судимості осіб, які були засуджені до цього виду покарання. Відповідно до пунктів 5, 7, 8 і 9 ст. 89 КК такими, що не мають судимості, визнаються:

а) особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч н.м.д.г., якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

б) особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу за злочин середньої тяжкості, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

в) особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони протягом шести років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину;

г) особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину.

Системне тлумачення цих приписів дає підстави для висновку, що у разі засудження особи до штрафу у сумі до трьох тисяч н.м.д.г., не-

залежно від того, за злочин якої категорії тяжкості їй було призначене таке покарання (навіть, якщо мало місце застосування ч. 1 ст. 69 КК), строк погашення судимості складає 1 рік. Якщо ж особу було засуджено за злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий до штрафу в сумі понад три тисячі н.м.д.г., строк погашення судимості складає, відповідно, три, шість і вісім років.

Початковим моментом обчислення строку погашення судимості, якщо штраф був призначений в якості основного покарання без додаткового, є день відбуття самого штрафу, тобто – день його повної сплати. За загальним правилом штраф повинен бути сплачений за судженням протягом одного місяця з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 26 КВК), проте він може бути сплачений і пізніше, зокрема у випадках, коли суд постановив про розстрочку сплати штрафу. Так чи інакше, але початковою датою обчислення строку погашення судимості слід вважати день, коли засудженим була сплачена повна сума штрафу. Якщо ж цей вид основного покарання був пов'язаний з додатковим (а таким, за нині чинним КК може бути не лише позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а й навіть конфіскація майна (див., наприклад, ч. 3 ст. 212 КК)), то строк погашення судимості почне спливати лише з дня відбуття додаткового покарання¹.

¹ Необхідно зазначити, що не всі українські криміналісти *de lege ferenda* допускають можливість одночасного призначення більш м'якого основного покарання з більш суворим додатковим. Зокрема, проти такої можливості послідовно виступає В. І. Тютюгін (див., наприклад: *Тютюгін В. І.* Некоторые вопросы применения наказания по новому Уголовному кодексу Украины // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування та вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт. 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: Юрінком-Інтер, 2002. – С. 92; *Тютюгін В. І.* Совершенствование норм УК о применении наказания // Проблемы законности: Респ. міжвідомч. наук. зб. Вип. 77. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 108-109.). Тим не менш, сам законодавець прямо допускає таку можливість у багатьох санкціях статей Особливої частини КК. Та й судова практика, яка склалася, такої можливості не заперечує. Зокрема, Верховний Суд України орієнтує суди на те, що «необхідно мати на увазі, що додаткові покарання можуть приєднуватися до *будь-яких видів основного покарання*, передбачених санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК» (Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20 (абз. 1 п. 15)).

Особи, засуджені до штрафу за злочини, вчинені у неповнолітньому віці, вважаються такими, що не мають судимості з дня закінчення виконання цього виду покарання (п. 1 ч. 2 ст. 108 КК), тобто з дня сплати повної суми штрафу.

Що ж до зняття судимості, то воно не застосовується до осіб, які відбули покарання у вигляді штрафу. Цей висновок впливає зі змісту ч. 1 ст. 81 КК, відповідно до якої зняття судимості допустиме лише відносно осіб, які відбули основне покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі¹. Такий стан речей не викликав запитань до проведення реформи 2011 р., коли судимість особи, засудженої до штрафу, погасалася вже за рік після відбуття покарання. Автори реформи, значно подовживши строки погашення судимості засуджених до штрафу за злочини середньої тяжкості, тяжкі або особливо тяжкі, вочевидь, забули внести зміни до ст. 91 КК і допустити можливість дострокового зняття судимості щодо таких осіб. Отож, якщо дві особи вчинили особливо тяжкі злочини і одна з них була засуджена до позбавлення волі, а інша – до штрафу, то за інших рівних умов з першої можна достроково зняти судимість, з другої – не можна.

§ 11. Відповідальність за ухилення від відбування штрафу встановлена ч. 1 ст. 389 КК, відповідно до якої ухилення від сплати штрафу особою, засудженою до цього виду покарання, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на той самий строк.

*Суб'єктом*² цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, і якій судом призначено штраф як покарання за скоєний злочин.

¹ Було скасоване як неправосудне рішення Новоселицького районного суду Чернігівської області, який достроково зняв судимість із засудженого до штрафу Г. (Див.: Практика судів України з кримінальних справ (2006-2007) / Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; За заг. ред. В. В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 313-314)

² В українській кримінально-правовій науці загальноприйнятим вважається такий порядок аналізу елементів конкретного складу злочину: 1) об'єкт; 2) об'єктивна сторона; 3) суб'єктивна сторона, 4) суб'єкт. На мою думку, суб'єкт повинен розглядатися в якості першого елемента складу, а далі інші елементи повинні слідувати в звичному порядку: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона. Такий підхід обумовлений тим, що сама конструкція складу злочину – це юридична модель людської поведінки з позицій так званого «діяльного підходу». І якщо вже дотримуватися такого підходу, то у всякому поведінковому акті людини слід виділяти, насамперед, самого «діяча» (суб'єкта злочину), потім – те, на що він впливає (об'єкт злочину) і лише згодом – те, що пов'язує суб'єкта з об'єктом: власне саму діяльність в її зовнішньому прояві (об'єктивна сторона злочину) і внутрішньому психічному контролі за нею (суб'єктивна сторона злочину).

Отже не є суб'єктом цього злочину особа, віком від 14 до 16 років, яка засуджена до штрафу і ухиляється від його відбування. Крім того, слід звернути увагу на те, що у ст.ст. 389 КК встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування штрафу особами, засудженими до цього покарання. Такі слова закону слід, очевидно, тлумачити розширювально і під засудженими до того чи іншого покарання розуміти не тільки тих, кому це покарання було призначене вироком суду при засудженні, а й тих, до яких це покарання було застосовано в порядку заміни. Надалі ж, щоб уникнути неоднозначного тлумачення ст. 389 слід було б редакційно уточнити її, прибравши вказівку саме на «засудження» особи до покарання.

Об'єктом цього злочину є порядок виконання покарання¹. *Предметом* злочину є несплачена сума штрафу. При цьому законодавець жодним чином не обмежує розмір предмета цього злочину. Тому формально склад злочину міститься як в ухиленні від сплати всієї суми штрафу (незалежно від його розміру), так і в ухиленні від сплати незначної частини недосплаченого штрафу (наприклад, при сплаті його в розстрочку). Однак в останньому випадку не виключається визнання діяння малозначним (ч. 2 ст. 11 КК), тобто таким, що не є суспільно небезпечним і не тягне кримінальної відповідальності.

З об'єктивної сторони склад цього злочину є формальним і має всього одну ознаку – суспільно небезпечне діяння у формі бездіяльності: «ухилення від сплати штрафу». Під ним слід розуміти невиконання засудженим встановленого вироком суду обов'язку сплатити

¹ Українська кримінально-правова наука в цілому розвивається в рамках концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини». Пропозиції окремих вчених змінити погляд на розуміння об'єкта не знаходять широкій підтримки і, навпаки, зустрічаються, як правило, досить різкою критикою переважної більшості прихильників згаданої концепції. На мій погляд, під об'єктом злочину слід розуміти дві категорії. Коли мова йде про посягання у приватній сфері об'єктом злочину є свобода, яка може виражатися в суб'єктивному праві індивіда (наприклад: право на життя – об'єкт убивства; право власності – об'єкт злочинів проти власності; статеві свободи – об'єкт звалтування і т.п.). Якщо ж мова йде про посягання в публічній сфері, об'єктом злочину є порядок (наприклад: порядок формування державного бюджету – об'єкт ухилення від сплати податків, порядок здійснення публічної служби – об'єкт службових злочинів; порядок несення військової служби – об'єкт військових злочинів і т.п.). Залишаючи питання доведення цього підходу для окремих досліджень, тут я виходжу з нього а ріогі.

штраф, при наявності можливості виконати такий обов'язок. Ухилення від сплати штрафу слід відмежовувати від неможливості його сплати, тобто від таких ситуацій, коли особа в силу свого матеріального становища об'єктивно не має достатньої грошової суми для сплати штрафу. У разі неможливості сплати штрафу настають наслідки, зазначені в ч. 5 ст. 53 КК, а саме – заміна несплаченої суми штрафу громадськими роботами, виправними роботами або позбавленням волі, про що йшлося вище.

З *суб'єктивної сторони* єдиною обов'язковою ознакою цього злочину є вина у формі прямого умислу, при якій суб'єкт злочину усвідомлює суспільну небезпечність ухилення від сплати штрафу і бажає вчинити це діяння.

Кваліфікуючі ознаки цього злочину законом не встановлені. Тому ухилення від сплати штрафу незалежно від будь-яких інших обставин, крім проаналізованих вище, завжди має тягнути кримінальну відповідальність лише за ч. 1 ст. 389 КК.

Засудження особи за ухилення від сплати штрафу обумовлює призначення їй покарання за правилами сукупності вироків (ст. 71 КК), оскільки покарання, призначене за попереднім вироком (штраф) ще повністю не відбуте.

Розділ 2

Штраф як додатковий вид покарання

§ 1. Поняття і зміст штрафу як додаткового покарання є такими ж самими, як і поняття та зміст штрафу, що використовується в якості основного покарання.

§ 2. Розмір штрафу. На відміну від другого так званого «змішаного виду покарання», а саме – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, мінімальний і максимальний розміри штрафу як додаткового покарання такі ж, як і у випадку, коли він використовується в якості основного покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 53 КК в якості додаткового покарання штраф також може бути встановлений в сумі від тридцяти тисяч н.м.д.г. до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г., якщо тільки в санкції статті Особливої частини КК не буде передбачено більш високий розмір штрафу.

§ 3. Коло осіб, до яких застосовується штраф як додаткове покарання, в законі не окреслене. Тому це покарання є загальним з тим лише винятком, який зазначений в ч. 1 ст. 99 КК, а саме: штраф як додаткове покарання не можна застосовувати до неповнолітніх, які не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення.

§ 4. Особливістю встановлення штрафу як додаткового покарання в санкціях статей Особливої частини КК є те, що в них він передбачається вкрай рідко. Варто зазначити, що до 1 липня 2011 р. штраф як додаткове покарання був встановлений лише в двох санкціях, а саме в ч. 1 ст. 144 і ч. 2 ст. 367 КК.

Наявність штрафу як додаткового покарання лише у двох санкціях статей Особливої частини КК справедливо розцінювалася в літературі як один із недоліків чинного КК¹. В. І. Тютюгін з цього приводу робив слушний висновок про те, що «реальне застосування

¹ Див. *Маляренко В. Т.* Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – С. 72.

штрафу як додаткового покарання зведене на практиці по суті до мінімуму, а сама вказівка в законі (ч. 3 ст. 52 і ч. 3 ст. 53 КК) на можливість його використання в такій якості має скоріше *декларативний* характер»¹. Відзначаючи явну нереалізованість в законі потенціалу штрафу як додаткового покарання, українські криміналісти разом з тим пропонували різні шляхи розширення його застосування в такій якості. Так, на думку І. О. Зінченко «штраф може стати альтернативою конфіскації майна у випадках вчинення корисливих злочинів невеликої або середньої тяжкості»². О. А. Шаповалова пропонує широко використовувати штраф як додаткове факультативне покарання в санкціях за тяжкі та особливо тяжкі злочини у сфері господарської діяльності³. На думку В. О. Попраса розширення використання штрафу як додаткового покарання повинно йти кількома шляхами. По-перше, вважає він, штраф повинен використовуватися в якості додаткового покарання за корисливі та майнові злочини, а також за злочини, вчинені з необережності. По-друге, штраф, на думку зазначеного автора, повинен стати заміною конфіскації майна в санкціях статей за корисливі тяжкі та особливо тяжкі злочини. В цілому, В. О. Попрас вважає можливим застосування штрафу як додаткового покарання за злочини будь-якої категорії тяжкості⁴.

Законодавець частково врахував ці пропозиції при реформуванні інституту кримінальної відповідальності за злочини в сфері службової діяльності⁵ й з 1 липня 2011 р. в КК стало вже 11 санкцій, в яких

¹ Див.: *Тютюгин В. И.* Совершенствование норм УК Украины о применении наказания // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. Юрид. акад. України, 2006. – Вип. 77. – С. 107.

² *Зінченко І. О.* Проблеми вдосконалення кумулятивних санкцій в чинному КК України // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15-16 травня 2007 року / Упорядники А. П. Гетьман, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2007. – С. 20.

³ *Шаповалова О. А.* Штраф як вид покарання за злочини у сфері господарської діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Вип. 11. – Х.: Кроссрод, 2006. – С. 57-58.

⁴ Див.: *Попрас В. О.* Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – С. 119-122.

⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 1765.

штраф передбачений у якості додаткового покарання. Окрім згаданих вище, це також: ч.ч. 1 і 2 ст. 364, ч.ч.ч. 1, 2 і 3 ст. 365, ч. 2 ст. 366, ч. 3 ст. 369, ч.ч. 1 і 2 ст. 370 КК.

Із 11 санкцій, в яких штраф передбачений як додаткове покарання, в 9 (ч.ч. 1 і 2 ст. 364, ч.ч.ч. 1, 2 і 3 ст. 365, ч. 2 ст. 366, ч. 3 ст. 369, ч.ч. 1 і 2 ст. 370 КК) він є обов'язковим і лише в двох (ч. 1 ст. 144 і ч. 2 ст. 367 КК) – факультативним. Чотири із таких кумулятивних санкцій є альтернативними і за кожною з них штраф може бути поєднаний із будь-яким основним покаранням, що передбачене в санкції, оскільки він відділений від них розділовим знаком «кома»¹.

Розміри штрафу, що передбачається у санкціях як додаткове покарання, є достатньо варіативними – в 11 санкціях міститься шість різних варіантів розміру штрафу. Зокрема його передбачено в сумі:

- 1) від 30 до 50 н.м.д.г. – в 1 санкції (ч. 1 ст. 144);
- 2) від 250 до 500 н.м.д.г. – у 2 санкціях (ч. 1 ст. 365 і ч. 1 ст. 370);
- 3) від 250 до 750 н.м.д.г. – у 3 санкціях (ч. 1 ст. 364, ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367);
- 4) від 500 до 750 н.м.д.г. – в 1 санкції (ч. 2 ст. 370);
- 5) від 500 до 1000 н.м.д.г. – у 3 санкціях (ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 365, ч. 3 ст. 369);
- 6) від 750 до 1500 н.м.д.г. – в 1 санкції (ч. 3 ст. 365).

§ 5. Особливості призначення штрафу як додаткового покарання встановлені в ч. 3 ст. 53 КК, відповідно до якої він в такій якості може бути призначений «лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (частини статті) Особливої частини» КК. Спеціально передбаченим слід вважати штраф, що встановлений у санкції статті Особливої частини саме як додаткове покарання. Якщо ж штраф у санкції передбачений, але як основне покарання, це не створює підстави для призначення його в якості додаткового. Це правило є загальним і не передбачає жодних винятків. Навіть у випадках застосування ст. 69 КК суд не може перейти від більш суворого передбаченого в санкції додаткового покарання (позбавлення права або конфіскації майна) до більш м'якого і призначити в якості такого штраф.

¹ Див.: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. четверте, доповн. – Х.: Одиссей, 2008. – С. 218

Разом з тим, вказівка в ст. 77 КК на те, що «у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу», породила в літературі різні тлумачення. Багато криміналістів (наприклад, А. О. Клевцов¹, П. Л. Фріс², Л. А. Хруслова³) вважають, що штраф як додаткове покарання може бути призначений при застосуванні ст. 77 КК і у випадках, коли він не передбачений в санкції статті Особливої частини КК. Однак з таким судженням погодитися не можна, оскільки воно суперечить загальному правилу, встановленому в ч. 3 ст. 53 КК. Такою, що відповідає цьому законодавчому положенню видається інша думка, викладена, наприклад, В. А. Ломаком та В. І. Тютюгіним. Зокрема, В. А. Ломако зазначає, що «призначення додаткових покарань згідно зі ст. 77 не звільняє суд від необхідності керуватися положеннями відповідних статей Загальної частини КК, що регулюють порядок, межі й особливості призначення додаткових покарань. Так, призначаючи штраф як додаткове покарання, суд зобов'язаний враховувати положення ч. 2 і 3 ст. 53 про те, що його призначення можливе лише тоді, коли воно передбачено в санкції відповідної статті КК»⁴. Розвиваючи подібну думку, В. І. Тютюгін приходять до обґрунтованого висновку про те, що в аналізованих випадках «можливість застосування штрафу зводиться лише до тих вкрай рідкісних ситуацій, коли ст. 75 КК буде застосована при засудженні особи за ч. 1 ст. 144 або за ч. 2 ст. 367 УК» (цей висновок було зроблено до

¹ Клевцов А. О. Застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2004. – № 2 (15). – С. 229.

² Фріс П. Л. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Атіка, 2004. – С. 301.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Загальна частина / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Г. Атаманюк та ін. За заг. ред. М. О. Потебенька та В. Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2001. – С. 321, 265.

⁴ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. четверте, доповн. – Х.: Одиссей, 2008. – С. 268.

збільшення кількості санкцій, що передбачають штраф як додаткове покарання – Ю. П.)¹.

Деякий час питання про можливість призначення штрафу як додаткового покарання при звільненні від відбування основного з випробуванням неоднозначно вирішувалося і в судовій практиці. Мали місце непоодинокі випадки призначення судами цього покарання на підставі ст. 77 КК у випадках, коли він не був передбачений в санкції в якості такого². У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду України спеціально вказав у своїй постанові на те, що «При звільненні з випробуванням від відбування основного покарання суд відповідно до ст. 77 КК може призначити додаткові покарання: штраф (за умови, що він передбачений санкцією закону, за яким засуджується особа)...»³.

Таким чином, у будь-якому випадку штраф як додаткове покарання може бути призначений судом лише тоді, коли він передбачений в санкції статті Особливої частини КК в якості такого. Статистика застосування цього виду покарання є ню.

Т а б л и ц я 3

Рік	Чисельність засуджених, яким призначено цей вид покарання	% від загальної чисельності засуджених
2002	50	0,03
2003	42	0,02
2004	235	0,11
2005	158	0,09
2006	165	0,10
2007	284	0,19
2008	32	0,02
2009	7	0,0048
2010	26	0,02
2011	210	

¹ *Тютюгін В. І.* Совершенствование Уголовного кодекса Украины об отдельных видах наказаний и их применении // Проблемы правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24-25 травня 2005 р.) / Відп. за випуск: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 553.

² Див., наприклад: *Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 50-51, 54-55, 117-118.*

³ Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20; 2005. – № 1. – С. 13. (абз. 5 п. 9)

Ці дані по-своєму досить цікаві. Так, в 2002 і 2003 роках, коли ще досить частим було застосування КК 1960 року як більш м'якого закону часу вчинення злочину, призначення штрафу як додаткового покарання було вкрай рідкісним. В кінці 2003 р. з'являється роз'яснення Пленуму Верховного Суду України про неможливість призначення штрафу як додаткового покарання при звільненні від відбування основного покарання з випробуванням. І вже в наступному році спостерігається різкий сплеск – чисельність осіб, засуджених до штрафу як додаткового покарання, в порівнянні з попереднім роком збільшилася в 5,6 рази. У два наступних роки відмічалось зменшення кількості випадків використання штрафу як додаткового покарання, яке в 2007 році перервалося новим різким збільшенням. Проте вже з 2008 року знову слідує ще більш різке падіння. Нагадаю, що в той період штраф як додаткове покарання передбачався лише у ч. 1 ст. 144 і ч. 2 ст. 367 КК. За даними ж судової статистики протягом 2002-2010 років за ст. 144 не була засуджена жодна особа, кількість засуджених за усіма частинами ст. 367 КК у цей період поступово знижувалася (2002 р. – 945 осіб; 2003 р. – 928 осіб; 2004 р. – 862 осіб; 2005 р. – 621 осіб; 2006 р. – 425 осіб; 2007 р. – 381 особа; 2008 р. – 345 осіб; 2009 р. – 267 осіб; 2010 р. – 341 особа)¹. Таким чином, коливання статистики призначення штрафу як додаткового покарання у 2002-2010 роках не має прямої очевидної залежності із статистикою засудження осіб за тими статтями КК, які передбачали такий вид покарання.

Зростання кількості штрафів, призначених як додаткове покарання у 2011 р., цілком очевидно обумовлене тим, що з 1 липня вказаного року істотно збільшилася кількість санкцій, які передбачають цей вид покарання.

В. П. Козирева, відзначаючи, що штраф як додаткове покарання «в деякі роки судом взагалі не застосовувався», вважає, що «причиною цього є те, що засуджені не мають роботи, цінного майна і грошових коштів»². Можливо, названі причини й відіграли певну роль у неза-

¹ Див.: Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001-2010 роках // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

² Козирева В. П. Ефективність застосування майнових покарань в судовій практиці України // Право і безпека. – 2005. – № 1 (4/1). – С. 129.

стосування судами штрафу як додаткового покарання. Тим не менш, головною серед них, очевидно, є те, що в якості такого штраф довгий час був передбачений лише в двох санкціях статей Особливої частини КК, щодо яких, до того ж, не можна стверджувати, що вони часто застосовуються в судовій практиці.

§ 6. Особливості призначення неповнолітнім штрафу як додаткового покарання встановлені в ст. 99 КК і повністю аналогічні особливостям застосування цього покарання до неповнолітніх в якості основного (див. про це в розділі 1.). Проте, з урахуванням того, що в якості додаткового покарання штраф зараз встановлений лише за злочини із спеціальним суб'єктом (в ч. 1 ст. 144 – медичний працівник, який здійснює вилучення крові¹; в статтях розділу XVII Особливої частини – службова особа), причому першим неповнолітній не може бути ніколи, а другим – може бути лише в рідкісних випадках, особливості застосування цього покарання до них є в значній мірі уможливлені і не мають суттєвого практичного значення.

З урахуванням викладеного, доводиться констатувати, що всупереч ч. 2 ст. 99 КК за чинним кримінальним законом штраф як додаткове покарання до неповнолітніх фактично не може бути застосований.

§ 7. Розстрочка виконання штрафу як додаткового покарання, з мого погляду, можлива тільки під час його призначення. Такий висновок випливає зі змісту ч. 4 ст. 53 КК, яка передбачає можливість застосування розстрочки штрафу при його призначенні, не конкретизуючи, чи йдеться про штраф як основне покарання, чи як додаткове. Підстави і порядок застосування такої розстрочки є аналогічними тим, які описані вище стосовно розстрочки штрафу як основного покарання.

Разом з тим, оскільки положення ч. 5 ст. 53 КК, які передбачають можливість розстрочки штрафу чи його заміни *під час виконання* цього покарання, стосуються тільки випадків призначення штрафу як основного покарання (див. про це нижче), то й застосування розстрочки під час виконання штрафу як додаткового покарання є неможливим. Думається, що такі обмеження є формалізованими і со-

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 74.

ціально не обумовленими, у зв'язку з чим законодавцеві, мабуть, варто було б викласти ч. 4 або ч. 5 ст. 53 КК в такій редакції, яка допускала б можливість розстрочки штрафу, призначеного як додаткове покарання, під час його виконання.

§ 8. Особливості заміни штрафу як додаткового покарання також законом не визначені. Слід зазначити, що чинний КК взагалі не передбачає окремих підстав для заміни додаткових покарань. Тому питання про можливість або неможливість використання їх як замінюваних або заміняючих може вирішуватися лише на підставі деяких більш загальних приписів закону.

Однак, оскільки всі загальні підстави заміни покарання розраховані лише на випадки, коли заміняюче покарання є менш суворим, то до штрафу як заміюваного покарання жодна з них не застосовується.

Передбачена в абз. 1 ч. 5 ст. 53 КК спеціальна підстава заміни штрафу громадськими роботами або виправними роботами не містить жодних вказівок на те, чи йде в цьому випадку мова про штраф як основне покарання або як про додаткове. М. І. Коржанський пропонував тлумачити цей припис обмежувально. Він писав, що тільки «у разі неможливості сплати штрафу, *призначеного як основне покарання* (курсив мій. – Ю. П.), суд може замінити несплачену суму штрафу» покараннями, зазначеними в ч. 5 ст. 53 КК¹. Видається, що з таким тлумаченням слід погодитися з тієї причини, що в абз. 1 ч. 5 ст. 53 КК в якості заміняючих покарань законодавцем передбачені тільки основні покарання. Тому в разі заміни ними додаткового покарання у виді штрафу, складеться ситуація, при якій особа вимушена буде відбутися за один злочин два основні покарання, що суперечить ч. 4 ст. 52 КК, відповідно до якої за один злочин може бути призначене лише одне основне покарання. Таким чином, передбачена абз. 1 ч. 5 ст. 53 КК спеціальна підстава заміни покарання до випадків призначення штрафу як додаткового покарання не застосовується. Так само не застосовується до них і передбачена абз. 2 ч. 5 ст. 53 КК можливість заміни штрафу позбавленням волі, оскільки в цьому приписі прямо вказано

¹ Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2001. – С. 369.

на можливість його застосування тільки до штрафу, призначеного як основне покарання.

Отже, питання про можливість заміни штрафу як додаткового покарання, на сьогодні не має законодавчого вирішення. Звичайно, в силу того, що штраф як додаткове покарання передбачений у незначній кількості статей і достатньо рідко застосовується судами, це питання не стало актуальною проблемою вітчизняного кримінального права. Однак воно може актуалізуватися, якщо законодавець все ж прислухається до часто висловлюваних пропозицій розширити використання штрафу як додаткового покарання в санкціях статей Особливої частини КК. При реалізації цієї пропозиції треба буде обов'язково вирішити й питання про можливу заміну штрафу у випадках неможливості його сплати.

Разом з тим, хоча про це прямих вказівок у законі й не міститься, не виключена можливість використання штрафу в якості заміняючого покарання щодо інших більш суворих додаткових покарань (позбавлення звання, позбавлення права або конфіскації майна), *за умови, що ці покарання ще не виконані*. Така заміна можлива з наступних підстав:

1) при зворотній дії в часі кримінального закону, що пом'якшує кримінальну відповідальність (ч. 3 ст. 74 КК) – якщо особі, наприклад, була призначена конфіскація майна, передбачена в санкції як обов'язкове додаткове покарання, а нова редакція закону передбачає в якості обов'язкового додаткового покарання штраф;

2) на підставі указу Президента про помилування (ст. 85 і 87 КК), із застереженнями, викладеними вище при аналізі можливості заміни основного покарання в порядку помилування.

Інших підстав для використання штрафу як додаткового покарання в якості заміняючого покарання законодавство не передбачає.

§ 9. Особливості звільнення від штрафу як додаткового покарання в законі також не визначені. Проте особа може бути звільнена від сплати повної суми або залишку несплаченої суми штрафу за деякими загальними підставами звільнення від покарання. До таких, зокрема, належать:

1) декриміналізація злочину, за який вона була засуджена до штрафу (ч. 2 ст. 74 КК);

2) сплата частини штрафу, що перевищує максимальний її розмір, передбачений новим кримінальним законом, що має зворотню дію (ч. 3 ст. 74 КК). Ця підстава звільнення від подальшого відбування штрафу може мати місце у випадках, коли в період сплати штрафу в розстрочку (ч. 4 ст. 53 КК) новим прийнятим законом максимум санкції буде встановлений менше суми, вже сплаченої засудженим;

3) звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітної жінки або жінки, яка має дитину віком до семи років (ч. 1 ст. 79 КК);

4) закінчення строків давності виконання обвинувального вироку. Відповідно до ч. 2 ст. 80 КК строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним вироком суду;

5) психічна хвороба, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК);

6) інша тяжка хвороба, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК);

7) амністія (ст.ст. 85 і 86 КК);

8) помилування (ст.ст. 85 і 87 КК).

Інших підстав для звільнення від сплати штрафу як додаткового покарання закон не передбачає. Разом з тим, Д. С. Шиян запропонував оригінальне тлумачення ст. 77 КК, відповідно до якого ця стаття встановлює право суду звільнити від будь-якого додаткового покарання (в тому числі, очевидно, і від штрафу) особу, яка звільняється від відбування основного покарання з випробуванням¹. Насправді ж ця стаття не передбачає можливості звільнення особи від додаткового покарання, а, як впливає з її назви, регулює порядок призначення додаткового покарання при звільненні від відбування основного покарання з випробуванням. Якщо суд не знаходить можливим в такій ситуації призначити додаткове покарання, то це не означає, що засуджений звільнений від нього.

§ 10. Погашення і зняття судимості. Відповідно до ч. 1 ст. 90 КК строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання. Тому в разі призначення штрафу як додат-

¹ Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 12.

кового покарання, засуджений повинен бути зацікавлений у його сплаті (тобто відбутті цього покарання) до закінчення строку основного покарання. В такому разі призначення штрафу не вплине на початковий момент обчислення строку погашення судимості. В тих же випадках, коли штраф було сплачено після закінчення строку виконання основного покарання (наприклад, якщо штраф сплачувався відповідно до ч. 4 ст. 53 КК в розстрочку), строк погашення судимості почне обчислюватися тільки з дня повної сплати штрафу. Тривалість же такого строку від факту наявності додаткового покарання не залежить і визначається видом призначеного основного покарання (пункти 3-6 ст. 89 КК), а якщо таким було позбавлення волі – то й категорією тяжкості злочину, за який вона призначена (пункти 6-9 ст. 89 КК).

Відповідно до ст. 91 КК застосування або незастосування додаткових покарань (в тому числі й штрафу) не впливає на вирішення питання про можливість зняття судимості.

§ 11. Відповідальність за ухилення від відбування штрафу як додаткового покарання така ж, як і в разі ухилення від цього покарання, призначеного в якості основного.

Висновки

Викладене вимагає підвести підсумки і дає підстави зробити певні висновки.

По-перше, сам факт реформування штрафу як виду покарання давно був очікуваним і, більше того, його необхідність доводилася багатьма українськими криміналістами. Проте, той спосіб реформи, який обрав законодавець, навряд чи був передбачуваним і обґрунтованим. Навпаки, ще на стадії ознайомлення із проектом Закону від 15.11.2011 науковці висловлювали вагомі зауваження до нього, які, на їх думку, не давали можливості прийняти закон саме в такому виді. Зокрема, серйозній і обґрунтованій критиці піддавала цей законопроект кафедра кримінального права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». На жаль, до думки фахівців цього разу, як і в багатьох інших випадках, не дослухалися.

По-друге, попри задекларовану в назві Закону від 15.11.2011 гуманізацію відповідальності реальний стан речей свідчить про те, що в окремих випадках становище осіб, які вчиняють злочини, цим законом було погіршено. Доводиться лише сподіватися на те, що суди в таких випадках принаймні не надаватимуть цьому закону зворотної дії.

По-третє, цей закон торкнувся окремих принципових, базисних засад, на яких був побудований нині чинний КК, і певним чином змінив ці засади. Сказане, зокрема, стосується підстав класифікації злочинів, принципів побудови системи покарань, принципів і загальних засад призначення та заміни покарання тощо. Якщо з фундаменту будинку витягувати блоки, які його тримають, то такий будинок, ще, можливо, певний час і простоїть. Але тріщини по ньому вже підуть і з часом він неминуче завалиться. Так і в законі: якщо окремим поточним законом з фундаментального кодексу законодавець починає вибивати базисні засади, йому (законодавцеві) вже зараз треба бути готовим до того, що Кримінальний кодекс невдовзі може «посипатися» і доведеться задумуватися над розробкою і прийняттям нового. А це не таке легка, швидка й дешева робота, як декому здається.

Список цитованих джерел

I. Акти законодавства

1. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Кримінальний кодекс України: Прийнятий 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Прийнятий 11.07.2003 № 1129-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 1767.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – Ст. 3248.
6. Про внесення поправок і змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.07.1992 № 2547-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 39. – Ст. 570.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 1765.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15.11.2011 № 4025-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 98. – Ст. 3570.
9. Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб): Закон України від 04.11.2010 № 2677-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95. – Ст. 3373.
10. Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України: Закон України від 02.06.2011 № 3465-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 48. – Ст. 1958.
11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15.04.2008 № 270-VI // Офіційний вісник України. – 2008. – № 33. – Ст. 1075.
12. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України від 22.05.2003 № 889-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 28. – Ст. 1361.
13. Про прибутковий податок з громадян Української РСР, іноземних громадян та осіб без громадянства: Закон Української РСР від 05.07.1991 № 1306-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 43. – Ст. 568.

14. Про внесення змін до Указу Президента України від 13 вересня 1994 року № 519: Указ Президента України від 21.11.1995 № 1082/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – 23 листопада. – № 175-176.
15. Про грошову реформу в Україні: Указ Президента України від 25.08.1996 № 762/96 // Голос України. – 1996. – 28 серпня. – № 159.
16. Про Положення про порядок здійснення помилювання: Указ Президента України від 16.09.2010 № 902/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 71. – Ст. 2554.

II. Судова практика

1. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4-8.
2. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14-20.
3. Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001-2010 роках // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
4. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 132 – 238/0/4-12 від 02.03.2012 // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, http://sc.gov.ua/ua/informacijni_listi.html
5. Практика судів України з кримінальних справ (2001-2005) / За заг. ред. В. Т. Малярєнка, В. В. Сташиса; Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 464 с.
6. Практика судів України з кримінальних справ (2006-2007) / Укладачі: В. В. Сташис, В. І. Тютюгін; За заг. ред. В. В. Сташиса. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 880 с.
7. Матеріали Інтернет-сайту «Єдиний державний реєстр судових рішень» (<http://reyestr.court.gov.ua>):
 - 1) вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 05.03.2012 у справі № 1-985/11, провадження № 1/2011/264/2012
 - 2) вирок Зінківського районного суду Полтавської області від 21.09.2009 у справі № 1-149/09
 - 3) вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 02.02.2012 у справі № 0907/1-350/2011, провадження № 1/0907/82/2012
 - 4) вирок Керченського міського суду Автономної Республіки Крим від 17.12.2010, справа № № 1-871/10
 - 5) вирок Староміського районного суду м. Вінниці від 03.02.2012 у справі № 1-43/11
 - 6) постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 27.01.2012, справа № 801/1103/2012

- 7) постанова Богунського районного суду м. Житомира від 07.02.2012, справа № 5-35/12
- 8) постанова Варвинського районному суду Чернігівської області від 14.03.2012, справа № 2504/279/12, провадження № 5/2504/5/12
- 9) постанова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 15.03.2012, справа № 1407/1058/2012
- 10) постанова Деснянського районного суду м. Чернігова від 29.02.2012 у справі № 1/2506/533/11
- 11) постанова Заводського районного суду м. Запоріжжя від 16.02.2012, справа № 0809/468/2012, провадження № 5/0809/27/2012
- 12) постанова Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 30.01.2012, справа № 415/442/12, № провадження 5/415/45/12
- 13) постанова Зміївського районного суду Харківської області від 02.03.2012, 2014/1289/2012, 5/2014/32/2012
- 14) постанова Кам'янського районного суду Черкаської області від 16.02.2012, справа № 2307/228/2012
- 15) постанова Кролевецького районного суду Сумської області від 12.03.2012 у справі № 1-168/11
- 16) постанова Ленінського районного суду м. Кіровограда від 23.02.2012 у справі № 1111/1410/12, 5/1111/52/12
- 17) постанова Малиновського районному суду м. Одеси від 16.02.2012.
- 18) постанова Обухівського районного суду Київської області від 15.02.2012, К.с. № 1/423/11
- 19) постанова Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 15.02.2012, 5/538/6/2012, 5-357/2011
- 20) постанова Покровського районного суду Дніпропетровської області від 31.01.2012 у справі № 433/125/2012, 5/433/12/2012
- 21) постанова Покровського районного суду Дніпропетровської області від 13.02.2012 у справі № 433/125/2012, 5/433/12/2012
- 22) постанова Саксаганського районному суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 31.01.2012, справа № 435/645/12, 5/435/34/2012
- 23) постанова Слов'яносербського районного суду Луганської області від 23.03.2012, справа № 5-33/12
- 24) постанова Советського районного суду м. Макіївки Донецької області від 13.03.2012, № 5-4/12
- 25) постанова Торезького міського суду Донецької області від 02.03.2012, справа № 549/1371/2012
- 26) постанова Хотинського районному суду Чернівецької області від 15.03.2012, справа № 5-25/12
- 27) постанова Чечельницького районного суду Вінницької області від 22.02.2012, справа № 5/229/15/12
- 28) постанова Чигиринського районного суду Черкаської області від 06.03.2012, справа № 5/2321/16/12
- 29) ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 16.02.2012.

3. Наукові дослідження

1. Бантишев О. Ф. Удосконалення чинного кримінального законодавства // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України: Тези доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2007 р.) / Ред. кол.: С. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, О. М. Костенко та ін. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 50-54.
2. Берзін П. С. Грошові обчислення у кримінальному праві України: сучасний стан, проблеми, пропозиції. – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. – 37 с.
3. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення. – К.: Дакор, 2009. – 736 с.
4. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. – К.: Атіка, 2004. – 240 с.
5. Герасименко В. П. Заміна покарання як інститут кримінального права // Вісник Академії правових наук України. Зб. наук. пр. Вип. 1 (48) / Ред. кол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2007. – С. 276–283.
6. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона податкових відносин // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24-25 травня 2005 р.) / Відп. за випуск: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 531-535/
7. Демидова Л. М. Майнова шкода як різновид тяжких наслідків злочину // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 87. – С. 97-105.
8. Демидова Л. М., Дорош Л. В. Щодо проблем визначення розміру шкоди, заподіяної злочином, та розміру штрафу // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць. Випуск 14 / Ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х.: Кроссеруд, 2007. – С. 49-54.
9. Зінченко І. О. Проблеми вдосконалення кумулятивних санкцій в чинному КК України // Матеріали наукових семінарів та «круглих столів», проведених Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого спільно з Академією правових наук України в рамках Фестивалю науки 15-16 травня 2007 року / Упорядники А. П. Гетьман, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2007. – С. 19–20.
10. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання / За заг. ред. проф. Тютюгіна В. І. – Х.: Фінн, 2008. – 336 с.
11. Киричко В. М. Практичний посібник з кримінального права України. – Х.: ФІНН, 2010. – 714, [6] с.
12. Кистяковській А.θ. Елементарний учебникъ общаго уголовнаго права с подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовнаго законодательства. – К.: Изданіе Книгопродавца-Издателя Ф. А. Иогансона, 1891. – 850 с.
13. Клевцов А. О. Застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2004. – № 2 (15). – С. 226-232.

14. Козирева В. П. Ефективність застосування майнових покарань в судовій практиці України // Право і безпека. – 2005. – № 1 (4/1). – С. 128-130.
15. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
16. Коржанський М. Й. Уголовний Закон України (наукова модель). – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – 200 с.
17. Коржанський М. Й., Щупаківський Р. В. Санкції у кримінальному законі України // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2004. – № 1 (14). – С. 259-262.
18. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
19. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Вид. четверте, доповн. – Х.: Одиссей, 2008. – 1208 с.
20. Малярєнко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.
21. Навроцький В. О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та очікування // Кримінальний кодекс України 2001 р.: Проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 7-8 квітня 2006 р. Частина 1 / Ред. кол.: Ортинський В. Л. та ін. – Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 5-15.
22. Надєн О. Структура кримінального правовідношення // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 125-128.
23. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін. Відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А. С. К., 2005. – 848 с.
24. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Загальна частина / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Г. Агаманюк та ін. За заг. ред. М. О. Потєбенька та В. Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2001. – 393 с.
25. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины. – Х.: ФІНН, 2009. – 344 с.
26. Пономаренко Ю. А. Положення Загальної частини Кримінального кодексу України, що регулюють діяльність законодавця // Нове законодавство України та питання його застосування: Тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 груд. 2003 р.) / За ред. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 117-119.
27. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. . – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – 20 с.
28. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України. – Х.: Право, 2009. – 224 с.
29. Пуйко В. М. Застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань як напрям гуманізації кримінальної політики в Україні // Науковий

- вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2002. – № 2. – С. 149-153.
30. Тютюгин В. И. Некоторые вопросы применения наказания по новому Уголовному кодексу Украины // Новый Кримінальний кодекс України: Питання застосування та вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт. 2001 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: Юрінком-Інтер, 2002. – С. 89-92.
 31. Тютюгин В. И. Совершенствование норм УК о применении наказания // Проблемы законности: Респ. міжвідомч. наук. зб. Вип. 77. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 105-112.
 32. Тютюгин В. И. Совершенствование Уголовного кодекса Украины об отдельных видах наказаний и их применении // Проблемы правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 24-25 травня 2005 р.) / Відп. за випуск: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 552-556.
 33. Тютюгин В. И. Соотношение норм Общей части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 78. – С. 104-109.
 34. Усатий Г. О. Ефективність кримінально-правової протидії податкової злочинності у сфері електронної торгівлі // Актуальні проблеми удосконалення кримінального законодавства України: Тези доп. міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 травня 2007 р.) / Ред. кол.: Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, О. М. Костенко та ін. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 174-177.
 35. Фріс П. Л. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
 36. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: Монографія. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
 37. Черненко М. П. Об'єкт виконання й об'єкт стягнення в процесі виконання майнових покарань // Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті (До Міжнародного дня науки за мир і розвиток): Тези наук. доп. та повідомлень учасників наук. конф. молодих учених (м. Харків, 25-26 грудня 2002 р.) / За ред. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 159-161.
 38. Шаповалова О. А. Штраф як вид покарання за злочини у сфері господарської діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Вип. 11. – Х.: Кроссроуд, 2006. – С. 56-61.
 39. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 19 с.

Наукове видання

ПОНОМАРЕНКО Юрій Анатолійович

**ШТРАФ ЯК ВИД ПОКАРАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ РЕФОРМИ 2011 р.)**

Науковий нарис

Видається в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 12.04.2012 р.
Формат 60×90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 4,36. Ум. друк. арк. 4,6. Вид. № 739.
Тираж 500 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: proizvodstvo@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Віддруковано СПДФО Білетченко
(057) 758-35-98